

PALLE OVE CHRISTIANSEN

*Kulturhistorie
som
opposition*

TRÆK AF FORSKELLIGE
FAGTRADITIONER

SAMLEREN

DANMARKS
PÆDAGOGISKE
RIBLIOTEK

Indhold

Kulturhistorie som opposition

© 2000 by Palle Ove Christiansen

Bogen er sat med Bembo hos Christensen Fotosats ApS

og trykt hos Jydsk Centraltrykkeri A/S, Viby J.

Grafisk tilrettelægning: Carl Vang Petersen

Omslagsillustration:

Louis og Mathieu Le Nain,

Bondefamilie, ca. 1642, Louvre (udsnit).

Printed in Denmark 2000

ISBN 87 568 1556 5

90.7

Indledning	7
------------------	---

Kapitel 1 KLASSISK KULTURHISTORIE

Kulturhistorie før kulturhistorien	15
Store skikkelser i Europa 1840-1940:	
Burckhardt, Lamprecht, Huizinga og Febvre	17
Kulturbegreb	27

Kapitel 2 KAMP OM HISTORIENS INDHOLD: I TYSKLAND – OG I DANMARK

Indsnævring af faget	30
Tysk historikermiljø, Dietrich Schäfer og Gothein ..	38
„Das Kleinleben“ eller historisk etnografi	43
Troels-Lunds forsvarsskrift mod Schäfer 1894	49
Kulturbegreb	56

Kapitel 3 DANSK KULTURHISTORIE OM DAGLIGLIVETS FORSKELLE 1880-1960

Kulturhistorie som opposition?	60
Troels-Lund om dagliglivets forskellighed	64
Den københavnske kritik og syndebukken	73
Romantikernes forgæves kamp	83
Steenstrup, Vedel og Grønbech	92
Hugo Matthiessen og Georg Hansen	104
Kulturbegreb	117

Kapitel 4 REAKTION MOD FAGLIGE ABSTRAKTIONER OG INTERESSEN FOR ANTROPOLOGISKE BEGREBER

Historisk antropologi – flere retninger	121
De ensomme stemmer: Forløbere 1950-70	124
Dagligliv og verdensbillede versus <i>mentalité</i> efter 1970	126

Dansk kulturhistorie om dagliglivets forskelle 1880-1960

Kulturhistorie som opposition

Troels-Lunds kulturhistorie viser både i sin forankring i Burckhardt-traditionen og i sin principielle ærbødighed over for den universelle udviklingshistorie tilbage til traditionelle strømninger i 1800-tallet. Samtidig peger Troels-Lund med sine miljøskildringer og sin kulturopfattelse fremad mod en moderne form for kulturhistorie, som i første del af 1900-tallet særligt har været dyrket i Nederlandene og Norden, men som nok fik sit mest markante udtryk i Danmark i første halvdel af 1900-tallet.¹

På trods af, at Troels-Lunds *Dagligt Liv i Norden i det seksten- de Århundrede* blev en inspiration for adskillige af eftertidens kulturhistorikere, var han ikke egentlig skoledannende. Nogle af de mest markante danske kulturhistorikere, som Steenstrup, Vedel og Grønbech, hentede deres historie- og virkelighedsbegreber andre steder, men alligevel kom disse markante forskere til at virke under den almene accept af den bløde og brede historiske kulturanalyse, som Troels-Lund i Danmark lagde grunden til.

¹ Jeg tillader mig i denne sammenhæng at se bort fra tre større kulturhistoriske værker, nemlig Gustav Bangs *Europas Kulturhistorie* 1-2 fra 1899, Hartvig Frisch' *Europas Kulturhistorie* 1-4 fra 1928, samt Ib Koch Olsens *Danmarks Kulturhistorie* 1-2 fra 1968. I deres dispositioner minder disse arbejder om den ældre tyske kulturhistoriske tradition uden dog – med delvis undtagelse af Frisch – at forsøge at udvikle denne, og i sammenligning med for eksempel Troels-Lunds værk er deres analytiske ambition mindre og deres genre i det hele taget mere almindelig. Frisch og Olsen vil tilsyneladende skrive en form for materialistisk historie ved altid at begynde med de økonomiske og sociale betingelser, men der kommer aldrig rigtig bevægelse i fremstillingerne, og miljøskildringer à la Troels-Lund eller Hugo Matthiessen forsøger de ikke. Jeg har ikke medtaget nulevende danske forskere i fremstillingen.

På trods af enkelte undtagelser, må man nok sige, at den store tyske kulturhistorie lige så stille forsvandt efter den udmarvende Lamprecht-strid omkring 1900.² Hvad der virkelig fremkom af betydning i Tyskland, kunne herefter dårligt hedde kulturhistorie, men integreredes i fagområder som historisk sociologi og kulturfilosofi, for eksempel i form af Oswald Spenglers berømte *Der Untergang des Abendlandes* fra 1918-22. I det hele taget blev kultur efterhånden en ikke uproblematisk betegnelse i Tyskland, efter at begrebet var blevet ideologiseret som noget særligt tysk. Dette skete særlig kraftigt i årene efter 1914. Selv langt op i efterkrigstiden har det i Tyskland været vanskeligt at tale om *Kultur* uden om ordets historiske patriotiske betydninger.³

Det, der i årene før og efter 1900 binder den tyske og den danske kulturhistorie sammen, er egentlig ikke så meget de faglige lighedspunkter, der trods alle forskellene også findes, men mere oppositionen til den etablerede fagtradition. I forhold til historikerne på Københavns Universitet var den tyske statshistorie ganske vist yderliggående, men i begge landes forskningsmiljøer kom kulturhistorikerne primært til at udtrykke sig i modsætning til de mere indflydelsesrige fagfæller.

Fokuserer vi alene på de danske kulturhistorikere, er det også denne oppositionelle position, der knytter så forskellige skribenter som Troels-Lund, Valdemar Vedel, Vilh. Grønbech og Hugo Matthiessen sammen. Det var forskere, der på hver deres måde kæmpede for anerkendelsen af en historie om menneskelivet og kulturforskellene. Selvom der er indbyrdes paralleller i arbejdsform og interessefelter, er det i reaktionen mod det etable-

² For en historiografi over den kultur/socialvidenskabelige og den stats/politiske historie i Tyskland i slutningen af 1800-tallet se Oestreich 1969: *Die Fachhistorie*...

³ Dette er et kompliceret emne i tysk samfundsforståelse. Også i 1800-tallet talte man i den tyske offentlighed om den tyske *kulturnation* som noget særligt organisk, der skulle stå i modsætning til „statsnationer“ som Frankrig og Storbritannien. Kulturen var udtryk for noget sammenvokset (fx i en entydig „folkesjæl“ eller i hele folkelegemet) og netop ikke noget den enkelte valgte eller blev tildelt af staten. For de tyske radikale konservative efter 1. Verdenskrig blev denne „dybe“ og endimensionale kulturopfattelse legitimerende for blandt andet deres afstandtagen fra flerparti-opbygningen i et liberalt samfund. Se endv. Fisch 1992: *Zivilisation, Kultur*.

rede fagmiljø, kulturhistorikerne forenedes, hvilket gør, at vi i dag kan identificere dem som en form for faglig gruppering og ikke kun som lidt særegne individer, der blot afveg fra normen. Synet på kulturhistorien som synonym for lidt kulturelt mærkværdige enkeltpersoner stammer tilsyneladende fra J.A. Fridericia i årene omkring 1890.⁴ Det har næsten holdt sig op til nutiden.

På dette punkt er der i mine øjne ikke ubetydelige paralleller til den historiske antropologi i Europa efter 1970. Også her drejede sagen sig om at genvinde individet, de almindelige mennesker og det nære miljø for den professionelle historie, som siden 2. Verdenskrig havde udspaltet sig i blandt andet liberalistisk økonomisk historie, marxistisk klassehistorie eller strukturhistorie i forskellig skikkelse. Under denne videnskabeliggørelse af historien var der måske nok vundet megen generel indsigt, men samtidig havde forskningen mistet interessen for menneskelige relationer og kulturel mangfoldighed. Ved at udvikle antropologiens begreber på det historiske stof søgte en del forskere at fremme en forskning, som netop skulle være anderledes end den, der trivedes i de mere etablerede historiemiljøer.

Meget af det samme kan siges om den internationale bølge, vi i de seneste godt 10 år har oplevet omkring de nye tendenser inden for ny kulturhistorie. Selvom dansk kulturhistorie i begyndelsen af 1900-tallet og international historisk antropologi fra 1970'erne eller den nye kulturhistorie i høj grad er forskellige i det ydre, har de indbyrdes paralleller både i indhold og rent institutionelt. Alle tre retninger har under forskellige forudsætninger været optaget af det kulturelle i historien og af det eksistentielt menneskelige, og alle har de som en såkaldt blød forskning måttet finde deres plads i modsætningsforholdet til etablerede og mere skarptskårne historieprofiler.

Skulle man karakterisere den danske kulturhistorietradition ud fra et hovedbegreb kunne man sige, at alle dens udøvere i

⁴ Dette synspunkt kom stærkt frem i anmeldelser. Se for eksempel Fridericias anmeldelse af *Dagligt Liv*, bind 9 (*Politiken* 25/5 1890), som er karakteristisk ved sin sproglige distancering sig fra netop Troels-Lunds anderledeshed. Anden sætning i anmeldelsen lyder: „Han er som forfatter-skikkelse fuldt ud ejendommelig, hans skrifter er skårne over en anden læst end vore øvrige historikeres.“

større eller mindre grad har været kendetegnet af en form for moderat kulturrelativistisk tankegang, uden at deres opfattelse kunne forveksles med værdinihilisme. Som påpeget i første kapitel havde allerede Herder en relativistisk tankegang, men den kom ikke til at slå virkelig igennem i Tyskland i 1800-tallet. Det er også ret forståeligt, at det mangesidede og anti-elitære syn på kulturelle former og institutioner politisk havde langt bedre forudsætninger for at blive accepteret i et fornyligt militært overvundet land som Danmark. Som flere andre teoretiske spørgsmål resulterede denne kulturopfattelse ikke i nogen større debatter, men satte sig lige så stille igennem blandt de danske forskere. Det skete tilsyneladende som følge af en pragmatisk attitude til de givne politiske vilkår i en lille nation.⁵

I modsætning til 1700-tallets oplysningsidealister, som i statens og fremskridts-projektets tjeneste gerne ville være med til at oplyse og omforme almuekulturerne, mente kulturforskerne i slutningen af 1800-tallet, at de forskellige folkekulturelle former havde en værdi i sig selv. De var nu tegn på en dansk national fortid, og dermed af ny politisk betydning. Det værdirelativistiske syn måtte på den ene side være åbent overfor de regionale kulturvariationer, der forekom, da disse forskelle kunne betragtes som nationens kulturelle rigdom. På den anden side skulle det også helst være muligt at afgrænse relativismen, for ikke at alt skulle flyde sammen. Lidt af samme forhold ser vi, når Troels-Lund taler om stater i flertal. Her accepterer han nok forskelligheder, men ikke en hvilken som helst forskel i etisk

⁵ Dette forhold er aldrig blevet undersøgt. Danmark indtager en lidt besynderlig mellemposition i spaltningen mellem de større imperialistiske stater, hvor forskningen særligt blev koncentreret om en dynamisk politisk historie i hjemlandet og en eventuel etnografi i kolonierne, samt de i 1800-tallet mere eller mindre undertrykte nationer, hvor særligt en relativ tidløs hjemlig folkelivsforskning/etnologi blev fremmet (fx i flere (syd)tydske delstater, Ungarn, Italien, Skotland, Wales, Irland og flere østeuropæiske lande). Politisk hører Danmark til blandt de sidstnævnte lande, men de ledende kræfter i forskningen identificerede sig *forskningsmæssigt* mere med profilen i de førstnævnte lande (England, USA, Frankrig, Holland og Preussen). Danmark fik ganske vist en karakteristisk kulturhistorie i skyggen af den politiske historie, men folkelivsforskningen/etnologien blev i forhold til fx de øvrige nordiske lande holdt på et meget beskedent niveau. Se også Schousboe 1989: *Folketiden*, s. 178ff.

optræden, ligemeget hvad en given stat ville legitimere den med. Han nævner, at selv kristne stater undlader at følge budene om at lade være med at stjæle eller slå ihjel. Denne mangel på et minimum af monokulturel moral fortørner tilsyneladende Troels-Lund, selv om han ser i øjnene, at verden nok er således indrettet.⁶

Troels-Lund om dagliglivets forskellighed

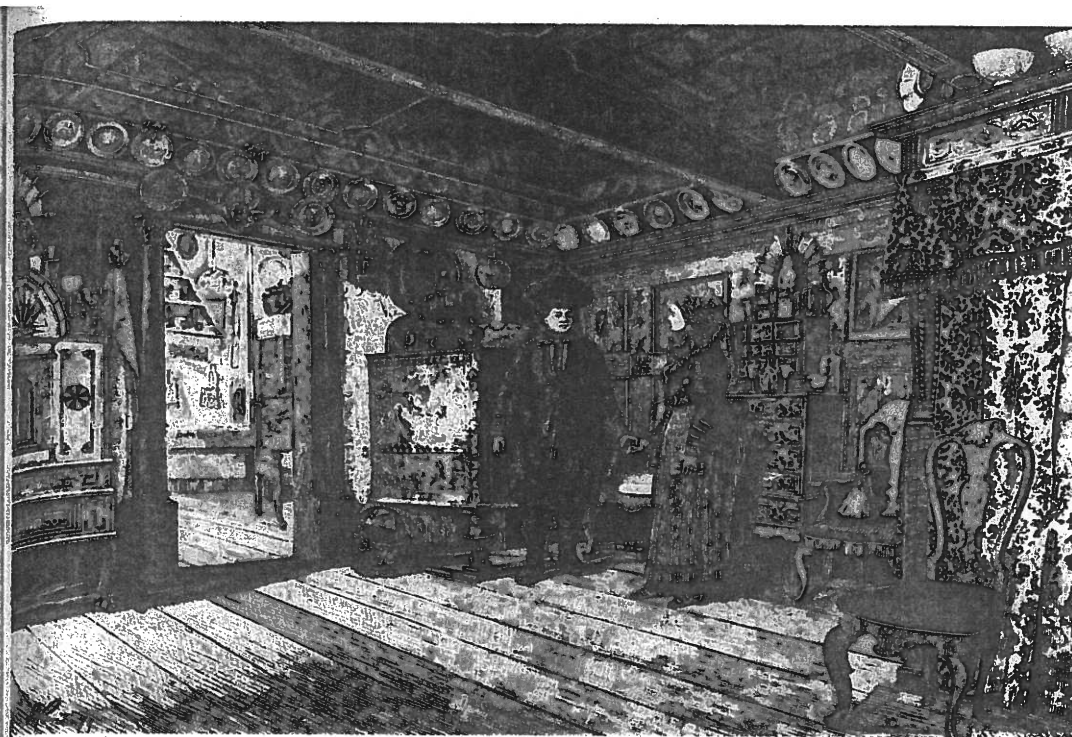
Selvom *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede* i høj grad var et personligt og originalt værk, var det alligevel i god overensstemmelse med en bestemt strømning i tiden, nemlig den folkekulturelle. Her blev etnicitet, nationalitet og historie smeltet sammen, både videnskabeligt og pædagogisk. Ideen gik tilbage til Herders folkekultur-begreb, men der er ikke noget, som tyder på, at Troels-Lund ofrede megen tid på de større filosofiske overvejelser for sit værk, selv om han nogle år forinden havde skrevet disputats om Sokrates og havde ingen ringere end Søren Kierkegaard til onkel.

Den tidligere upåagtede europæiske folkekultur var ikke en skriftkultur, men satte sig igennem via folkets sjælelige udtryk, som i første halvdel af 1800-tallet blev eftersøgt i almuesprogene, i eventyr, sange og andre mundtlige overleveringer. Det var den tidlige folklorismes store tid.

I anden halvdel af århundredet kom en ny gruppe folkelivs-forskere til, som mere lagde vægten på almuens materielle udtryk i form af byggeskik, redskabsformer og klædedragter. Denne efterhånden meget populære inddragning af den synlige kultur, og ikke kun den hørlige, havde ikke alene videnskabelig baggrund, men må også ses i lyset af de store kommercielle og nationalt betonedede verdensudstillinger, specielt i sidste trediedel af 1800-tallet.⁷ Her dystede Vestens lande om at præsentere industri-, landbrugs- og kunstprodukter af høj international klasse. Da det imidlertid i bund og grund var staterne, der konkurrerede, var det hensigtsmæssigt, at de besøgende kunne identificere de forskellige lande som andet og mere end magt og økonomi, nemlig som nationer med hver deres kulturelle rødder.

⁶ Troels-Lund 1901: Kulturhistorie, s. 66.

⁷ Stoklund 1993: International Exhibitions...

3. *Den relativistiske kulturopfattelse*, hvor alle mennesker – og altså ikke kun de „dannede“ – var i besiddelse af kultur, slog blandt andet igennem i 1800-tallets udstilling af den nationale, regionale kulturvariation. Bernhard Olsen, som senere skulle blive skaberen af Frilandsmuseet, fik i 1879 opstillet et samlet kulturmiljø på Kunst- og Industriudstillingen i København bestående af indrettede rum, genstande, personer og klædedragt, som repræsenterede en „Amagerbonde“ – den såkaldte Jan Wibrant-stue. Ideen var international, men den konkrete oplevelsesmæssige inspiration havde Olsen fundet på Verdensudstillingen i Paris året før. Hensigten var i realiteten flerleddet. Arrangørerne ønskede at vise national egenart i en verden, der i stadig større omfang konkurrerede inden for fremstilling af de samme produkter. De kulturelt og nationalt sindede historikere ville gerne være med til at udstille deres egen nationale kultur, både ude og hjemme, og ønskede samtidig at få de brede lags kultur anerkendt. Da forberedelsestiden i København var kort, viste det sig nemmest at få fat i et almueinteriør, som egentlig også var hollandsk, idet „Amagerbønderne“ oprindeligt var hollændere, der i 1500-tallet var blevet indkaldt af Christian 2. Da det kom til stykket, viste det sig imidlertid umuligt at finde et „originalt“ stuemiljø på Amager, og Wibrant-stuen på udstillingen måtte stykkes sammen af genstande fra flere gårde. Bernhard Olsen hævdede, at stuen ikke kun viste udformningen af de indvandrede bønders hjem flere hundrede år tilbage, men også afspejlede, hvordan borgernes rum havde været udformet endnu tidligere. Der var således mange bolde i luften

samtidig (Se endv. de Jong & Skougaard 1993: *The Hindeloopen and the Amager Rooms* og Olsen 1879: *Stuen fra Magleby...*).

Pressen og publikum var lige så begejstrede for den eksotiske udstillingsform, som den nye kritiske historievidenskab var forbeholden. Olsen og Troels-Lund mente imidlertid, at interiør- og parkmuseer var i stand til at formidle en autentisk fornemmelse, selv om de aldrig kunne påberåbe sig fuldstændig autenticitet (Ill. Tidn. 20, 1879, s. 449. Foto fra illustration i Nyrup 1879: Fra den kunstindustrielle udstilling, Det kgl. Bibliotek nr. 204638).

Her kunne arrangørerne og folkelivsforskerne mødes om at vise de forskellige landes historiske almuekulturer, første gang i Paris 1867 med figurgrupper, boligmiljøer og hele huse. Denne folkekulturelle arv kunne i sin genetablering på udstillingerne og i sine ofte geografiske sammenblandinger være ikke så lidt iscenesat, hyppigt ud fra æstetiske eller politiske hensyn.⁸ Netop fordi disse udstillinger – og senere de deraf opståede folkemuseer⁹ – i deres væsen var udpræget visuelle, egnede dragter, redskaber og rekonstruktion af bondestuer sig så meget bedre til at demonstrere kulturelle tilhørsforhold end dialekter i lydskrift eller eventyr og ordsprog i tør bogform.

Det er i denne sammenhæng, at *Dagligt Liv* fra 1879 skal betragtes. Antagelsen understøttes af Troels-Lunds inspiration fra den praktisk anlagte tyske kulturforsker Wilhelm H. Riehl, hans interesse for de oplevelsesprægede historiske eksteriør- og interiør-udstillinger og hans personlige forbindelse med Reinhold Mejborg og Frilandsmuseets senere skaber, Bernhard Olsen. For flere aspekter i de senere bind har folkelivsforskere som H.F. Feilberg og Evald Tang Kristensen også været af betydning. Hvor de mere musealt orienterede forskere fokuserede meget på den direkte formidling gennem genstande og interiører, udfoldede Troels-Lund sit talent i italesættelsen af dette brogede og endnu lidet videnskabeligt anerkendte fagområde. Gennem

⁸ Hofer 1991: Construction of the „Folk Cultural Heritage“...

⁹ I Danmark har Dansk Folkemuseum (senere Nationalmuseets 3. afd., senere Nyere Tid) og indirekte Frilandsmuseet i Lyngby rod i opstillinger af almuestuer og nationaldragter på Kunst- og Industriudstillingen i København 1879. De tidligste genstande i Landbrugsmuseet i Lyngby (senere på Gl. Estrup) stammer fra opstillinger på Industri- Landbrugs- og Kunstudstillingen i København 1888.

sproget nærmest fremmanede han menneskelige miljøer og landskaber – ofte gennem en blanding af borgerlig lune, fantasirighed og farveglæde. På dette felt lignede han ikke så meget museumsfolkene, men mere nogle af de store udenlandske forfattere af historiske romaner som for eksempel Walter Scott.¹⁰ Selvom Troels-Lund også af og til kunne være omstændelig, søgte han overalt i sin tekst at danne billeder, så læseren kunne se menneskene. Det var et karakteristisk træk for den romantiske retning inden for realismen. Han var optaget af at indføre talesprogets større muligheder for udtryksmæssige nydannelser i sit skriftsprog. Troels-Lund elskede at omskabe et landskab eller et steds egenart til sprog, ikke sjældent med det resultat, at han selv blev så grebet af de fremkaldte associationer, at han tilsyneladende tabte tråden og gled over i et nyt tema. Troels-Lunds historie handlede ikke så meget om ideer som om genstande, og de følelser, der var knyttede til tingene. Det var sandsynligvis dette forhold, som fik Johannes Steenstrup til at karakterisere Troels-Lunds kulturhistorie som materialistisk.

Som et af de første værker i Danmark fokuserede *Dagligt Liv* på folkekulturen i dens mange afskygninger og forfatteren behandlede den – omend ikke specielt dybtgående – ud fra de synspunkter, som var gældende i tiden. Dog gør Troels-Lund hyppigt opmærksom på, hvor vigtigt det er at se på fortidens liv med fortidens egne øjne og ikke med nutidens. Det andet væsentlige træk ved *Dagligt Liv* var, at værket ikke kun var en almueskildring, men som nævnt en historie om alle stænder, hvilket var ret særegent på det tidspunkt. Det er netop i dette perspektiv, at Troels-Lunds kulturhistoriebegreb skal ses. I dysten med Schäfer om det rimelige i at skrive en historie om blandt andet føde, bolig og klæder, er det ikke, som Schäfer tilsyneladende hæfter sig ved, for at skrive om massernes lave almindeligheder. For Troels-Lund er det derimod fornuftigt at behandle føde, bolig og klæder, fordi aspekterne er fælles for alle mennesker. I renæssanceværket skal temaerne netop være med til kulturelt at adskille grupperinger som bønder, borgere og adel, alt efter disses forskellige brug af brød og steg, hytter og slotte, vadmel og silke.

Selv sammenligner han sin fremgangsmåde med rejsen. Lige-

¹⁰ Kjersgaard 1968: Manden og værket, s. 18.

som vi kan foretage en rejse til et andet land, foretager historikeren en rejse til en anden tid. Som den fremmede vil man ifølge Troels-Lund først spørge til landet og menneske. Det vil sige til jord og hav, skove og byer, til folks liv og deres dødelighed, til etniske grupper og former for transport. Alt dette blev hovedtemaerne i bind 1 af *Dagligt Liv*.¹¹ Det næste skridt ville være at skaffe sig kundskab om, hvordan de forskellige befolkningskategorier boede, hvordan de gik klædt og hvad de spiste, samt hvilken betydning bestemte former for indbo, klæder, mad og drikke havde i 1500-tallet. Men også oplysninger om folks forhold til naturen, til modsætningerne mellem lys og mørke samt til årstiderne var af interesse. Disse forhold blev beskrevet i bind 2-5.

Både Knud Fabricius og Bjarne Stoklund har påpeget, at værket omkring dette sted begynder at skifte karakter, særligt på grund af nyopdukket og lettere tilgængeligt stof. Det passer desuden meget godt med, at Troels-Lund faktisk ikke ydede sit ypperste, når han tog tingene som udgangspunkt, men derimod var bedst, når han begyndte med menneskene, og derpå satte dem ind i deres materielle omgivelser. De første fem bind byggede på et mindre godt materialegrundlag, og en del af hans resultater i disse bind blev ret hurtigt overhalet af feltforskere, der havde førstehånds-kendskab til for eksempel landlig byggeskik og dragtformer.¹² Bindet om fødemidler indeholder imidlertid også analyser, der udmærket kan stå sig i dag.

I bind 6 og 7 vendte Troels-Lund sig mod de regelmæssigt tilbagevendende begivenheder i menneskelivet. Det vil sige mod skikke og ritualer i hverdag og fest og mod folks organisering af årets gang, et tema, man har kunnet genfinde i de fleste antropologiske lokalmonografier op til 1960. Dernæst kastede forfatteren sig i bind 8 og 9 over de ret forskellige holdninger til dåb, trolovelse, fæstegaver og kærlighed, som forekom i renæssancen i forhold til hans samtid. I bind 10 og 11 behandlede han de meget omstændelige og symboladede forberedelser til bryllup og selve brylluppet. Værkets 12. bind fokuserede på de nye normer omkring ægteskab, sædelighed og samliv efter reformationen, og bind 13 skulle handle om, hvordan 1500-tallets men-

nesker overhovedet så på deres eget liv. I praksis kom dette mest solgte bind dog hovedsagelig til at beskæftige sig med den nordiske renæssances befrielse fra den gamle kirkes magt, med tidens naturglæde, djæveltro og stjernetydningens betydning. Endelig omhandlede bind 14 folks handlinger og holdninger omkring død og begravelse.

Man kan sige, at Troels-Lund i den første del af værket breder baggrunden ud for, at den sidste del – organiseret ud fra livscyklens i de forskellige samfundsgrupperinger – kan forløbe på en næsten organisk måde, nemlig på samme vis, som dagens gang og årets gang i de midterste bind dannede nogenlunde sluttede helheder.

Inden i denne cyklisk-organiske grunddisposition af egentlig synkront tilsnit udfolder Troels-Lund på alle områder, hvor det overhovedet er ham muligt, en anden form for organisk analyse, nemlig den evolutionære. Begge typer af udvikling hører til historismens kerneelementer. Det er imidlertid ikke selve samfundet, Troels-Lund har i fokus i sin interesse for udviklingen, men de mange mindre dele, som helheden for ham består af, og som han inden for hvert afsnit forfølger i små udviklingsmæssige passager.

Erik Kjersgaard har pointeret, at ligesom tidens sprogforskere helt i historismens ånd skrev om et sprogs „opkomst, udvikling og forfald“, som var det et levende væsens fødsel, opvækst og død, sagen drejede sig om, behandlede Troels-Lund de enkelte materielle kulturformer ud fra den samme metafor. Han betragtede stolen som *barn* af bænken – „bænken og dens *afkom*“ – og himmelsengen som *efterkommer* af alkoven. I hele hans fremstillingsmåde har elementerne mere end de større genstandskomplekser deres selvstændige udviklingsforløb, for eksempel når han skrev om sengen: „*Ikke uden grund gjorde den [dvs. himmelsengen] indtryk af at være noget mere end et møbel, et husrum for sig; thi den tid var ikke så fjern, da den virkelig havde udgjort et særskilt lille værelse, en alkove med faste vægge, loft og dør. I overensstemmelse med denne dens oprindelse anbragtes den endnu gerne med siden mod væggen, ikke som i de sydligere lande blot med hovedgærdet mod denne.*“¹³ Alkoven gav ikke kun himmelsengen sin form, men himmel-

¹¹ Troels-Lund 1914: *Dagligt Liv*, I, s. 10.

¹² Stoklund 1987: *Hvad er kulturhistorie?*, s. 13f.

¹³ Kjersgaard 1968: Manden og værket, s. 27; Troels-Lund 1914: *Dagligt Liv*, II, s. 253, 229

sengen startede også i Norden med at blive placeret langs væggen, som alkoven havde været det, blot ikke uden for, men inde i væggen før den til sidst som et virkeligt repræsentativt møbel blev drejet 90 grader ud i rummet.

Hvis et gammelt elements form og placering ikke forandres, kunne fokus rettes mod genstandens mening eller brug. Ikke uden ironi skildrede Troels-Lund for eksempel „den begejstring for ligkister, der greb Nordens adel i det 16. århundrede,“ og som forplantede sig ned i borger- og bondestanden. Ligkisten blev ifølge forfatteren et kært eje for enhver familie, og havde indtil sin sidste brug som himmelvogn plads på loftet eller i storstuen, hvor den også i 1800-tallet i en snæver vending kunne anvendes til gæsteseng eller „ved Juletid som gemmested for husets hjemmebagte kager.“¹⁴

I bindet om klædedragt, og derunder folks daglige brug af knive og daggerter, sluttede Troels-Lund af med følgende. „Kniven i bæltet forsvandt i Danmark efterhånden som gafler indførtes. Begge dele blev nu bordtilbehør. ... Hos bybefolkningen blev [foldekniven] bestandig mindre. Den gamle daggerts sidste fredelige hverv var indtil 1850 som pennekniv at spidse gåsefjer, senere at radere, sluttelig at skære spidsen af cigarer.“¹⁵ Forståelsen lå i elementets udviklingshistorie formidlet gennem dramatiske og stoflige sprog billeder.

Dagligt Liv er fyldt med den slags eksempler, der måske i dag kalder på smilet, men som i Troels-Lund tid var karakteristiske for måden at reflektere på, omend de også æggede til modsigelse blandt andre samtidige forskere. I Broby-Johansens kulturformidling op til 1960'erne genfindes lignende tankefigurer. Samtidig forekommer der imidlertid hos Troels-Lund også rent evolutionære konstruktioner, som i større grad viser forfatteren som egentlig fagmand. I optakten til sin fremstilling af husformerne i Norden skriver han, at vi i 1500-tallet på den ene side ikke må vente at finde entydighed, men derimod en stor variation, ligesom han i sin samtid i Norge og Danmark fandt både etrums bjælkestuer, lerklining, bindingsværk og grundmur i huse af forskellig størrelse. På den anden side mente han også, at denne brogede blanding var regelbundet og ikke kun udtryk for

tilfældigheder, naturtilpasninger eller økonomisk formåen, hvilket egentlig var en ret avanceret påstand.

Byggeskikken var derimod karakteriseret ved, at nye fremgangsmåder havde afløst gamle, og netop gennem nogle af de former, der på hans tid måtte anses for primitive kunne man få kundskab om tidligere perioders dominerende byggemåde. Måske ubevidst brugte Troels-Lund her Edward Tylors klassiske model om kulturlevn, hvor enkelte forekomster af kulturelement a i den senere kulturperiode B – som principielt var karakteriseret ved kulturelementerne b – kunne være indgang til forståelse af den nu forsvundne kulturperiode A.

I Troels-Lunds øjne kunne man derfor dårligt begynde studiet af 1500-tallets boligformer „fra oven“, men måtte i stedet tage udgangspunkt i den senere tids fattigere bygningsformer. Når han beskæftigede sig med almuebyggeskikken, var det således ikke, som Schäfer øjensynligt opfattede det, kun for at beskrive de mindre bemidlede klassers boligforhold, men også fordi dele af dette materiale kunne være indgang til tidligere tiders byggeskik både på landet, i købstæderne og sågar på herregårdene.¹⁶ Selv om Troels-Lund kun meget sjældent gav sig i lag med egentlige fagdiskussioner, er der ikke tvivl om, at han for eksempel med hensyn til 1880'ernes debat om kulturrevolution og kulturspredning var rimeligt godt orienteret, hvad dog ikke var det samme som, at han altid slap lige overbevisende fra sine konkrete analyser. Meget taler for, at han har trukket på Wilhelm Riehls arbejder om, hvordan landlige kulturformer kan afspejle tilbagelagte stadier for de øvre samfundsklasser.

Samme udviklingstanke kan vi genfinde i Troels-Lunds lange redegørelse for, hvornår man i Norden indførte mjød, vin, brændevin og øl samt drikkehorn, skåles og kanders indbyrdes kronologi. Derefter beskriver han drikkens virkning, og nærmer sig derigennem langsomt en af sine kendte kulturanalytiske redegørelser. Troels-Lund finder, at drukkenskaben ikke følger et lineært forløb, idet folk i renæssancen sandsynligvis både drak mere end vikingerne og folk i hans egen samtid. Selv blandt det højere borgerskab og hos den rigeste adel blev fuldskab i 1500-tallet ikke anset for vanærende, nærmest tværtimod. Samtidig med at kirken formanende talte mod for kraftigt drikkeri, finder

¹⁴ Troels-Lund 1914: *Dagligt Liv*, XIV, s. 137f.

¹⁵ Troels-Lund 1914: *Dagligt Liv*, IV, s. 233.

¹⁶ Troels-Lund 1914: *Dagligt Liv*, II, s. 7f.

Troels-Lund, at der generelt eksisterede en helt anderledes holdning til indtagelse af alkohol. „*Den virkelige, ærlige mening var alt andet end angerfuld. Ifølge denne var det at få sig en rus en i og for sig fortjenstlig gerning; et tegn på, at vedkommende var en brav, flink, hæderlig person. Ret at give sig hen var udtrykket for en god natur, ofte at være drukken prævestenen for en dygtig mand af den rette støbning, uden svig.*“ Selvom kvinder drak noget mindre end mænd, havde de den samme holdning til at drikke.¹⁷

Efter at have fremdraget mange eksempler på forskellige syn på druk fra Victoria-tiden, går Troels-Lund videre og forsøger at se denne holdning i forhold til datidens almene udblik på livet. Det kraftige drikkeri eksisterer parallelt med voldsomheden i tiden med dens hyppige slagsmål og drab, med usædeligheden, overstadigheden i glæden og livslysten i almindelighed. I sådanne analyser virker forfatteren næsten som en moderne „mentalitetshistoriker“, der på den ene side analyserer et historisk fænomen meningsmæssigt synkront, og på den anden side tænker fænomenet sammen med andre træk til en større syntese af tidens anderledeshed. I denne sammenhæng er det værd at hæfte sig ved, at Troels-Lund i de forskellige bind, omend i forskellige afsnit, kunne være både vulgærevolutionist, ren empirisk folkelivsforsker, velorienteret udviklings-videnskabsmand og historisk (synkron) kulturanalytiker.

Denne mangfoldighed, eller denne noget usystematiske behandling af sine mange emner, om man vil, ser ud til at være noget karakteristisk for forfatteren. En national, på mange måder konservativ mand som samtidig på andre felter følte sig åndsbeslægtet med det moderne gennembruds folk, og som i sin samtid havde et endog meget liberalt syn på, hvilke temaer, der burde skrives om. I sin omtale af, at man ikke i renæssancen kunne finde hans samtids moderne kærlighed som indledning til ægteskabet, beskrev Troels-Lund sammenhængen mellem elskovsfølelser, forplantning og kærlighed på en måde, der ikke egnede sig til oplæsning for alle aldersgrupper, som han selv formulerede det. Den pæne mand skrev om seksualitet og samliv på en måde, som man faktisk ikke skulle tro var muligt på det tidspunkt.¹⁸

¹⁷ Troels-Lund 1914: *Dagligt Liv*, V, 246.

¹⁸ Troels-Lund 1914: *Dagligt Liv*, IX, 42f.; XII, 226f.

Den københavnske kritik og syndebugken

Ingen af de 14 bind *Dagligt Liv* udgivet mellem 1879 til 1901 blev fundet værdige til omtale i *Historisk Tidsskrift*. De samme kolleger, som kunne have anmeldt bindene i det faglige hovedorgan, valgte kun at omtale dem i dagspressen. Kritikerne karakteriserede værket som for optaget af mindre væsentlige omstændigheder og særligt alt for lidt skeptisk over for det brede og snurrige kildestof, det ofte byggede på – en kritik, som stadig gentages, når Troels-Lund omtales i fagkredse. Forfatterens begrænsede viden om middelalderen blev pointeret, og hans ofte manglende respekt for kronologiske forskelligheder påpeget. Der blev også sat spørgsmålstegn ved Troels-Lunds generaliseringer af regionale kulturformer og brug af enkeltstående og spredte udenlandske eksempler til belysning af hjemlige forhold. Ifølge historiografen Ellen Jørgensen var Erslev en „skånselsløs kritiker“ af *Dagligt Liv* som videnskabeligt værk – omend han skulle have været klar over, af det gennem sin egendommelighed og rigdom også ville overleve ham selv – og Erslevs nære ven, Marcus Rubin, karakteriserede en del af fremstillingen som „digt og forbandet løgn,“ omend også han måtte anerkende *Dagligt Livs* særegne frodighed. Steenstrup blev ikke træt af at fremhæve, at Troels-Lunds skildring af tidligere tiders primitive bønderboliger „er noget af det mest fejlfulde, som findes i hans bog, og beror på en række misforståelser begrundede i, at han har benyttet kilderne uden kritik...“¹⁹ Fra bind 9 af (1888) begyndte fagfolkene dog at blive lidt mere venlige, men stadig kun i avisen.

Foruden den asketiske detailkritik *Dagligt Liv* naturligt nok måtte lægge ryg til, blev Troels-Lund af faghistorikerne primært kritiseret for sin anderledeshed. Ligesom Schäfer kunne J.A. Fridericia ikke forlige sig med, at dagliglivet – i en blanding af „interessante fænomener og bizarrerier“ – fik så stor

¹⁹ Jørgensen 1943: *Det historiske studium...*, s. 129. Jørgensens behandling af Erslevs refererede brev af 28/12 1916 ser ikke ud til at være helt korrekt. Udtrykket „forbandet løgn“ stammer fra Rubin og ikke fra Erslev, og det pågældende brev er ikke fra Erslev, men fra Rubin til Erslev, jf. *Marcus Rubins brevveksling*, 1963, I, s. 285. Se endv. Steenstrup i *Dagbladet* 24/4 1887 om „En sognebeskrivelse.“ Jeg takker Jon Gissel, ph.d. for at henvende min opmærksomhed på omtalen i *Dagbladet* 1887.

plads på bekostning af kulturens højere former. Han oplevede tilstandshistorien som trættende læsning, kunne ikke følge forfatteren i dennes store optagenhed af tings eller skikkes betydning, og ønskede i stedet mere fokusering på historiske brudflader og nøgtern konstatering af faktiske forhold. Troels-Lunds manglende evne til en mere stram disponering af bindene blev gang efter gang trukket frem af anmelderne, ligesom der stort set altid blev anket over hans vidtløftighed.²⁰ Mange anså Troels-Lunds principielt beundrede „kunstneriske stil“ som et fremmed element i moderne historie og mente, at stilen primært var beregnet på det store folkelige publikum. Ingen spekulerede tilsyneladende over, om Troels-Lunds skriftlige form kunne have forbindelse med hans næsten poetiske måde at erkende på – og dermed også at optegne eller fremstille forholdene på.

Til trods for den faglige kritik blev *Dagligt Liv* imidlertid et værk, som op mod århundredeskiftet vandt endog meget stor

²⁰ Fridericia i *Politiken* 27/5 1890 & 10/1 1895; Steenstrup i *Dagbladet* 26/4 1889. Vilh. Andersen har i sin *Den danske litteratur* 1925, s. 328 fremhævet, at Fridericia selv lige så ensidigt udelukkede det poetiske i sine bøger, som Troels-Lund gik uden om det politiske i *Dagligt Liv*. Man kan ikke lade være at tænke over, at det er som om, at de radikale (natur)videnskabeligt orienterede kritikers synspunkter nærmest havde fundet bolig i personligheder, med en i forvejen udviklet sans for den kølige, nøjeregående og følelsesfremmede refleksion. Det gjaldt både Erslev og Fridericia set i forhold til så forskellige personer som Troels-Lund og Steenstrup. Denne forskel afspejles tydeligt i deres – absolut kommunikative, men sjældent videnskabeligt særligt interessante – breve på KB. Et meget tidligt eksempel på en velformuleret, præcis registrering af oplevelser baseret på stor udholdenhed og iøjnefaldende neutralt værdigrundlag findes i den dagbog, som den kun 13 år gamle, men „meget voksne“ Erslev i 1865 førte på en rejse med sin far til Tyskland. Jf. RA: Privatkiver nr. 5371.

²¹ Troels-Lunds efterhånden massive folkelige popularitet vakte interessant nok en vis behersket anerkendelse hos hans fagkritikere. Denne anerkendelse blev imidlertid udtrykt i en særlig sproglig kode (forøvrigt også anvendt i omtale af Steenstrup), som sandsynligvis kun en inderkreds har kunnet afkode dobbeltheden i. Denne urbane sprogbrug kommer fx hyppigt til udtryk i Ellen Jørgensens *Det historiske studium...*, bl.a. hvor hun tilsyneladende venligt s. 129 omtaler *Dagligt Liv* som „kær folkelæsning,“ hvor befolkningen kunne læse om, hvordan „livet ... løb hen.“ Sådanne sprogformer forekommer aldrig i omtale af Erslev-fløjens skrifter, men kun når talen er om kulturhistorikerne.

almen interesse, en opmærksomhed, som er fortsat op til i dag.²¹ Først 6. udgaven opnåede endelig i 1971 omtale i *Historisk Tidsskrift*, men på det tidspunkt kunne en recension egentlig ikke indhente det forsømte, hvad også anmelderen, Poul Eller, var klar over.²² I øjeblikket er 7. udgave under forberedelse.

Når man ser på Troels-Lunds uortodokse emner, små eftertænksomme kulturanalyser, nye vinklinger, indlevelse og fremstillingsform, kan det i eftertidens lys være svært at forstå den samtidige akademiske afvisning af hele hans historieskrivning ud fra, at han generelt var for vidtløftig, at han ikke var grundig nok i sin kildebehandling, og at han på mange punkter tog fejl i tolkningen af det helt uudforskede folkekulturelle materiale – som ingen på det pågældende tidspunkt virkeligt vidste noget om. Jeg tror, det her er vigtigt at være opmærksom på to forhold.

For det første gjaldt afvisningen ikke kun Troels-Lund, men også andre senromantiske kulturhistorikere i perioden fra slutningen af 1800-tallet og langt ind i vort eget århundrede. Det er forståeligt, at historikermiljøet i netop den indflydelsesrige historiesmes store tid lagde sig i spidsen hvad angik fastsættelse af de nye videnskabelige normer, som også kunne hente legitimitet i 1800-tallets naturvidenskab. Også filologi og religionshistorie udøvede sanktion over for for fantasifulde „skildrende værker“, som man – i modsætning til den nye videnskabelige tidsskrift-afhandling – opfattede som rester af den romantiske idealisme, der endnu ikke var uddød. Ser vi alene på historiefaget, er det forbavsende, hvor få personer, der egentlig var spydspidser i hele denne faglige kulturkamp. En kernegruppe bestående af én á to professorer ved landets eneste universitet i København, redaktøren af *Historisk Tidsskrift* og et par arkivarer og bibliotekarere ved de videnskabelige arkiver og biblioteker var tilstrækkelige til at blive toneangivende og vedblive at være det i en god del år fremover. Dermed være dog ikke sagt, at faggruppen indbyrdes var enige om alting.

Imidlertid var det disse skarpttænkende og vel at mærke også fastansatte fagfolk, der fra 1870'erne og en generation frem opdrog de unge historikere til i nøjagtighedens navn at skrive

²² Jf. Poul Ellers anmeldelse af *Dagligt Liv* i *Historisk Tidsskrift* 1971, 12:5, s. 154ff.

afmålt og helst om de datérbare begivenheder i historien, hvor de ældre havde været mere frigiorte, både i deres valg af emner og i fremstillingsform.²³ Ret forståeligt var den nye metode-kritiske historikergeneration i Danmark tilsyneladende blevet så utryk ved de gamle nationalliberale skribenters ofte optimistiske nationale (over)fortolkninger – særlig før 1864 – som både videnskabeligt og i praktisk politik viste sig ikke at kunne holde stik, at de unge nærmest kom til at forsage enhver debat om historiesyn og teori. Både politikken og videnskaben krævede i deres øjne nu en disciplineret og kritisk holdning. På trods af deres dygtighed og perspektiverne i deres faglige oprydningsprojekt var det, som om de radikale og antimilitaristiske historikere – som var dem, der fagligt vejede tungest – også i deres kølige realisme havde lært sig selv at tænke som de overvundne, og på dem måtte Troels-Lunds frejdige og nationalt bevidste holdning i Schäfer-striden virke direkte provokerende.

Sandhedskravet blev den eneste fordring, man vovede at opstille. Og her så sandheden eller virkeligheden alene ud til at være afhængig af, om beskrivelsen af fortiden kunne hænges op på kildematerialet, det vil sige overleveringen om den svundne vir-

²³ Selv i et fra forfatterens side så positivt skrift som Knud Fabricius' bog *Troels-Lund* (1921) er det tydeligt, at Fabricius alle steder hvor det er muligt, forsøger at finde netop formildende omstændigheder for Troels-Lunds ikke altid lige overvejede behandling af materialet. Det er tydeligt, at han søger at værne sin kulturhistoriske ven mod angreb, som Fabricius ikke selv bryder sig om, men som han heller ikke mener, der sagligt kan argumenteres imod. Videnskabeligt kommer Troels-Lund til at fremstå som lidt stakkels, og Fabricius kan kun virkelig rose ham for hans venlighed, hans kunstneriske fylde og udsyn og for hans eminente fremstillingsform.

Denne måde at karakterisere aldrende kulturhistorikere som Troels-Lund på var ret sigende. Man var kommet til at gå så meget op i én bestemt metodelære, at man var blevet blind for det meste af, hvad vi i dag vil kalde for videnskabsteori. Derfor kan den selv positive Fabricius ikke omtale Troels-Lunds mange kulturanalytiske overvejelser og fremstillinger, hans særlige form for hermeneutik og den poetiske erkendelse, der også ligger i Troels-Lunds frigiorte skriveform. Troels-Lund kunne være både usystematisk, overfladisk og sproglig nonchalant, men han havde samtidig andre kvaliteter, som kritikerne ud fra deres verdensbillede havde svært ved at få øje på.

kelighed, som Jens Chr. Manniche har formuleret det.²⁴ Det var, som om sandheden eller virkeligheden var noget entydigt og manifest, der blot kunne findes ved hjælp af kilder og en tidløs fornuft. Fænomener som parallelle eller forskudte historiske forløb (ulige tidsforløb) eller helheder blev tilsyneladende ikke diskuteret. Større synteser blev betragtet som noget, der mere hørte højrefløjen i faget til, og det nye ideal blev i stedet nyfundet i arkivet udmøntet i den til bunds gående og stoffet helt udtømmende undersøgelse, som det er blevet formuleret. Den faglige dygtighed blev vist gennem en fuldstændig beherskelse af kildematerialet i forhold til en begrænset problemstilling.²⁵ Dette tema i dansk faghistorie er der skrevet både udførligt og diplomatisk om, og jeg skal ikke her forsøge at resumere en for eftertiden endnu ikke helt gennemskuelig historie, som bedre kan studeres andetsteds.²⁶

²⁴ Manniche 1991: En uvidenskabelig historie?, s. 19. Dette sandhedssyn bundet i, hvad der i historiografien er blevet kaldt „den store objektivitetstro.“ Ambitionen om påvisning af forskellen mellem sandt og falsk forstået som rekonstruktionen af de historiske/samfundsmæssige fænomenernes overensstemmelse med det, vi kalder for virkeligheden, kan i vore dage måske virke noget naiv. Den må imidlertid ansues i samtidens politisk/ideologiske kontekst, hvor en nationalromantisk og – i modstandernes øjne – realitetsfornægtende fløj var en del af det borgerlige, meningsdannende miljø. To uforenelige realitetsbegreber stod overfor hinanden.

²⁵ Poul Nørlund har i sin ellers positivt vurderende nekrolog over Kr. Erslev vist, at disse træk hos Erslevs elever kunne spores i lærerens egen forskerpersonlighed, som mere viste evne for – som kirurgen – at opløse en vanskelig sag i dens bestanddele end fantasi til større konstruktioner. I den følgende generation fik den kildestyrede forskning klart større opmærksomhed end den egentlige problemforskning. Jf. Nørlund 1931: Kr. S.A. Erslev, spc. s. 64, 71 og 74.

²⁶ Ilsøe & Hørby 1980: Historie; Tandrup 1979: *Ravn* 1-2; Manniche 1981: *Den radikale historikertradition*; Samme 1992: *Historieskrivningen...*; Jensen 1992: *Dansk faghistorie...*; Tiemroth 1992: *Professionalisering...*; Bjørn 1997: *Dansk faghistorie...*; Mordhorst 1997: *Hvad nu hvis...* Birgitta Odén har endvidere pointeret, at ønsket om objektivitet gennem redelig bearbejdelse af materialet blev indskrevet i kravet om underskælse under bestemte regler, som udfra ganske vist ideale motiver skulle eliminere forskerens valgfrihed og personlige indlevelse (jf. Odén 1975: *Det moderna...*, s. 9). Dette synspunkt refererer primært til Arup/Weibull-kredsen i den næste generation, men ligger i forlængelse af Erslevs kildekritiske undervisningsmateriale fra 1892. Jf. også Kristiansen & Rahbek Rasmussen 1976: *Brud eller kontinuitet...*, s. 521.

For det andet må man sætte spørgsmålstegn ved, om det fortsat er frugtbart at søge efter en egentlig kvalificeret mening bag afvisningerne af kulturhistorikerne. Blandt uddannede og ellers hæderlige mennesker kan en mere eller mindre mangelfuld metodik blandt kulturhistorikerne dårligt udgøre tilstrækkelig grund til den ofte overbærende afvisning, kulturhistorien blev udsat for. Som i Tyskland var der ikke tvivl om, at kritikerne isoleret set havde ret i mange af deres faktuelle påpegninger, og at de også i kampens hede mente, at disse fejl var så alvorlige, at værk efter værk beklageligvis måtte glide ud i mørket, fordi det ikke passede til de nu vedtagne videnskabskriterier. Denne korpsagtige fagbevidsthed dækkede tydeligvis over en erkendelsesmæssig usikkerhed, men i sin ensidighed kunne den revsende kritik for udenforstående ikke undgå at virke småtskåren.²⁷

Knud Fabricius har i en afdæmpet artikel om gennembruddet i dansk historieforskning skildret, hvordan interessen i stadig større grad kom til at samle sig om udgivelse af aktstykker og den dybtgående specialundersøgelse med vægten på kildeprøvelsen: „*V. A. Secher plejede som rigsarkivar [1903-1915] at udslynge det spørgsmål til sine undergivne: „Hvad er videnskab?“ og det svar, som skulle afleveres, var: „Metode.“ – Andre karakteristika (i hvert fald hos den yngre og radikalere fløj, der fængsler hovedinteressen) er: Ængstelse for hypoteser og – endnu mere – for synteser. Historieskrivningen træder derfor afgjort tilbage for historieforskningen.*“²⁸ I denne skelnen, som Erslev havde fået accepteret i Danmark, blev netop historieforskningen anset for at kunne honorere kravet om den eftertragtede videnskabelighed.²⁹ Skulle der til særlige lejligheder fra de yngre metodikeres side siges noget

pænt om forskere som Troels-Lund og delvis Steenstrup, var det ofte, at de var alment anerkendte historieskrivere og folk med anlæg for syntesen, hvad udadtil kunne læses som en ros, men i fagmiljøet blev opfattet anderledes. Her var man blevet meget tilbageholdende med både at bruge store ord og virkelig at løfte vingerne i forsøg på at lette fra den tilsyneladende så sikre jord.³⁰

Sammenligner man Steenstrups og særligt Troels-Lunds forskning med den kulturhistorie, som højskolemanden Povl Hansen (Vallekilde) stod som en seriøs repræsentant for, og som fra 1891-1900 blandt andet kom til udtryk i *Årbog for dansk kulturhistorie* redigeret af højskolelæreren Poul Bjerger fra Askov, ses både hos Hansen og i årbogens redaktion en tendens til at betragte kulturhistorien som bondehistorie. Det var en fagprofil, der næsten udelukkende kom til at dække dansk landbohistorie og folkloristik. Denne prioritering havde sikkert forbindelse med forventningerne hos den landlige læserkreds og de personlige interesser hos bidragsyderne uden akademisk baggrund, men var også i samklang med den politiske kulturkamp for „folket“ mod latinskolens dannelseskriterier. Sammenlignet med Steenstrup og Troels-Lund var der imidlertid noget pænt og beskeden – nogle vil sige lidt kedeligt – over årbogs-forfatternes kulturhistorie. Det er interessant, som påpeget af Claus Bjørn, at denne kulturhistorie blev omtalt anerkendende af Fridericia i dagbladet *Politiken*, hvor han også anmeldte Troels-Lund.³¹ Mange artikler skrevet ud fra højst ugennemskueligt kildestof blev publiceret uden noter og henvisninger, hvad der imidlertid ikke blev lagt årbogens forfattere til last. Forskellen i Fridericias

²⁷ Som eksempel kan anføres den form for ekstremt lange og detailfokuserede anmeldelser i *Historisk Tidsskrift*, som det er mit indtryk, at Bricka var idemanden til, og som kan følges helt op til 1950'erne. Denne kritikform må have skræmt mange unge forskere fra at turde forsøge at udvikle faget. Udenfor det snævre fagmiljø påkaldte den ofte hårde kritik og kildefokuseringen imidlertid ikke større anerkendelse.

²⁸ Fabricius 1939: Gennembruddet i dansk historieforskning..., s. 407.

²⁹ På den ene side forsøgte Erslev (1911), og senere mange med ham, at operere med en nærmest objektiv historieforskning, hvor forskeren for eksempel udøvede kritik overfor en kilde eller analyserede et givet kildekompleks for senere at præsentere resultatet i den stramme tidsskrift-afhandling. Formidlingen af dette „værkstedsarbejde“ var alene rettet mod andre fagfolk, og skulle tale til erkendelsen. På den anden side fand-

Note 29 fortsat

tes historieskrivningen, hvor det, der var tilbage efter at de falske lag gennem det kritiske arbejde var skrælet af de (eventuelt) sande kerner, skulle skrives sammen til en episk fremstilling – i et forløb. Netop fordi der her var tale om en (subjektiv) *skrivning* af historien, kunne produktet ikke i samme forstand kaldes videnskabeligt, men var egentlig mere i familie med kunst, idet den skulle tale til følelseslivet. I historieskrivningen blev historikeren tilsyneladende også friset til at være politisk eller holdningsmæssig historieforfatter uden at dette behøvede at beklikke ham som forsker.

³⁰ Jf. Jørgensen 1943: *Det historiske studium...*, s. 160.

³¹ Jf. Bjørn 1978: Povl Hansen – historiker og højskolemand, s. 90f.

holdning til de to former for kulturhistorie er strengt taget ikke helt forståelig.³²

Jeg tror, man i lidt overført betydning kan tale om de stærkt negative holdninger til de akademiske og københavnske kulturhistorikere ud fra religions-filosoffen og kulturanalytikeren René Girards begreb om det mimetiske begær. Det mimetiske begær handler om, at vi begærer det, som andre begærer, såvel som vi både kan hade og beundre en anden, fordi denne tilsyneladende forhindrer én i selv at blive lige så beundret. Fagligt set har vi at gøre med relationen mellem den enkelte og kollektivet og med begæret som roden til konflikt og vold. For at undgå denne indbyrdes vold kanaliseres den fra kollektivets side over på en syndebuk – et offer.

Ud fra Girards synspunkter ville den stadig forøgede mængde af historikere omkring århundredeskiftet, som også var konfronteret med øgede krav om faglighed, principielt befinde sig i en større grad af alles kamp mod alle. Ifølge Girard vil det gensidige potentielle fjendskab blive kanaliseret over i et indbyrdes plagieret fjendskab fra alle mod én, som derved vil blive gjort til syndebukken.³³ Det blev de historiske forgængeres og de nulevende kulturhistorikeres rolle.

Min pointe er, at udpegningen af denne historiske syndebuk, som fik tilskrevet næsten alle dårlige egenskaber, var af betydning for at svejse de nye, og i deres egne øjne, mere videnskabelige historikere sammen og dermed genoprette eller besegle den indbyrdes fred. Jo hårdere kritik de moderne historikere udøvede mod de formastelige, des mere kom de som medlemmer af den nye fremadstormende forskergeneration indbyrdes til at ligne hinanden, og jo tydeligere profil fik de i almenheden. Kulturhistorikernes eksistens og nederlag var på den måde ikke noget, der kun angik dem selv, men blev vigtig for at „professiona-

³² Det er også interessant, at da Burckhardts *Renaissancens kultur i Italien* fra 1860 i 1903 blev udgivet på dansk, skrev Fridericia et absolut anbefalende forord til denne berømte bog. Rent faktisk repræsenterede dette værk dog samme – i Fridericias øjne ukritiske og kompilatoriske – holdning til historieforskning som Troels-Lund. Burckhardt kunne imidlertid i 1903 fagligt set betragtes historisk, og kunne ikke længere udgøre nogen trussel.

³³ Jf. Girard 1990: *Job – idol og syndebuk*; & Lundager Jensen 1991: *Réne Girard*.

liseringen“ også kunne fremstå så homogen, som det var tilfældet, og for at den i sidste ende kunne opleves som en sejr.

Da den senere rigsarkivar C.F. Bricka som ung redaktør af *Historisk Tidsskrift* fra 1878 strammede linien op, kunne han øjensynligt dårligt få øje på sagligheden eller se meget af fagets fremtid afspejlet i første bind af *Dagligt Liv*, der udkom året efter. Dette skete, på præcis samme tidspunkt som Erslev var søgt til Berlin for at studere den nyeste videnskabelige historie på nærmeste hold. Selvom en eventuel anmelder blot havde tildelt Troels-Lunds bog en negativ opmærksomhed, kunne for mange omtaler af den slags bøger sætte spørgsmålstejn ved den nye fagprofils universalitet og succes. I 1891 høstede Bricka og tidsskriftets bidragydere også ros i *Historische Zeitschrift* – fra Dietrich Schäfer – for deres indsats for den nye videnskabelige forskning i Danmark.³⁴ Når Troels-Lund ved professorbedømmelserne ved Københavns Universitet i 1882 og 1883 uden vaklen blev affejet på grund af mangel på videnskabelig grundighed, blev der umiddelbart mere tænkt på den fornødne kritiske alvor i den historiske afhandling end på den i mange facetter tegnede helhedsfremstilling.³⁵ Lige meget hvilke konkrete

³⁴ Samme år som første bind af *Dagligt Liv* udkom (1879), havde Bricka i *Historisk Tidsskrift* 5:2 præsenteret sin berømte og berygtede kritik af lærer E. Carstensens *Hjørunde sogns historie*. Anmeldelsen af Carstensens fritidsarbejde blev til et tugtelsesskrift på 17 sider om almueforfatteres mangel på respekt for „videnskaben, og dens uforanderlige grundlove.“ Anmeldelsen handlede primært om en fagmands selvbevidste holdninger og faglige idealer overført på en landsbylærers omstændelige beretning om et sogns topografi, landbrugshistorie og almuebefolkning. Bricka mente, at det ville være bedst, hvis litteraturen helt blev forskånet for bøger af den slags. Poul Engelstoft nævner i *Biografisk Leksikon*, 3. udg. 1979, at Bricka var mest interesseret i „den dybtgående enkeltstudie med den nøjagtige fastslåen af alle kendsgerninger“.

Når Schäfer roste danske historikere (*Historische Zeitschrift* N.F. bd. 30, s. 346), var det en handling, man i København var stolt af på grund af de tyske historikeres prestige. Overfor Schäfer indtog de toneangivende danske historikerkredse en anerkendende og ærbødig holdning, og i Schäfer/Troels-Lund striden var det bestemt ikke alle i samtiden, der var så glad for Troels-Lunds *Om kulturhistorie*, som eftertiden blev. I dag bryder tyske historikere sig ikke om Schäfer, der nærmest betragtes som en ekstremist (Meddelt i personlig samtale med Wolfgang Hardtwig, Humboldt universitet 1993).

³⁵ Jf. dekanens indstilling til ministeriet af 16/9 1882. I sin næste ansøgning af 16/1 1883 bruger Troels-Lund hovedparten af pladsen til at fortælle

hensigter der lå bag de enkelte beslutninger, ser det ud som om, at mange af de reformivrige historikeres handlinger i de snævre kredse omkring landets eneste universitet nærmest har karakter af en renselse og beskyttelse af det nye historiske forskningsfelt. Fagmiljøet forenede sig gennem ophøjelsen af det Aage Friis har kaldt den „helt nye ... systematiske og metodekritiske“ granskning til selve historie-videnskaben, og det fordrede en modstander.³⁶

Neden under den kritik de radikale historikere i slutningen af 1800-tallet formulerede af Troels-Lunds kulturhistorie, lå der også en misbilligelse af hans nationalisme og en lige så klar overbevisning om den nye videnskabelige sagligheds rolle som vejleder i samfundslivet, særligt i etableringen af en forsigtig politik over for Tyskland. Dette gjaldt først og fremmest for de talentfulde venner Erslev, Fridericia og Marcus Rubin, og selv om vi med eftertidens klogskab betragter dem som sejrherrene i fagets kritiske gennembrud, er der næppe tvivl om, at de selv opfattede sig som en minoritet i samtiden, omend med fremtiden for sig. Den nye faglighed var tilsyneladende i stand til at udsondre det objektivt rigtige fra det forkerte. I videste forstand handlede man i retfærdighedens tjeneste, når forskeren agerede på baggrund af det, der måtte anses for videnskabeligt korrekt. Under provisorieårenes politiske polarisering (1877-94 (1901)) havde de radikale historikere ingen anden magtmæssig autoritet end fordringen på at repræsentere den videnskabelige sandhed, vel at mærke i det omfang det var muligt at få denne vidensautoritet anerkendt udadtil.

Når Erslev-kredsen selv nægtede at anerkende Troels-Lunds kulturhistorie, hang det både sammen med, at han som national-konservativ forsvarsven var en politisk modstander og gen-

Note 35 fortsat

fakultetet, at det i det lange løb ville blive skæbnesvangert for universitetet, hvis det ikke anerkender både „den blot videnskabelige“ og „den videnskabelige-kunstneriske“ historiske forskning. Lige meget hvor vigtig den første var, havde den ikke i sig selv redskaber i hænde til at „danne billede.“ RA: Kultusministeriet, 3. kontor, Journalsag [Ø] 391, Indstilling af 16/9 1882; Samme, Journalsag Ø 1015 (1882), Ansøgning fra Troels-Lund.

³⁶ Friis 1923: Kr. Erslev..., s. 17. Andetsteds har Friis også talt om „den ægskarpe kritik,“ jf. Friis 1896: Danmarks Riges Historie..., s. 36.

nem sine ansøgninger til Universitetet gjorde krav på at være videnskabsmand. Måden at bekæmpe ham på var at betegne ham som uvidenskabelig ud fra de radikales egne kriterier. Men hensigten var også, at få den frimodige Troels-Lund neutraliseret i hans – i de radikales øjne – uansvarlige fædrelandsbevidsthed.³⁷ Ikke kun stod den nye videnskabelige praksis på spil – anerkendte man Troels-Lund som fagmand, undergravede man også sit eget spinkle politiske fundament.

Modtagelsen af *Dagligt Liv* omkring 1880 lignede på nogle områder den, som forfatteren August Strindberg i Sverige fik af sin store etbinds kulturhistorie *Svenska folket i helg och söken* fra 1881-82. På samme tidspunkt som universitetshistorikerne var i færd med at tage det store skridt fremad, præsenterede Troels-Lund og Strindberg en historie, som ganske vist kunne være rig på unøjagtigheder, men som også fokuserede på helt nye emner, og som var skrevet ud fra andre faglige idealer. Dette sidste virkede tilsyneladende i sig selv provokerende, i hvert fald i nogle kredse. Samtidig fik begge skribenter stor afsætning for deres synspunkter blandt nye læsere, som må have været overvældet at, at lærde folk alene gennem de mange siders beskrivelser viste betydningen af ganske almindelige menneskers hverdag og ikke var optaget af fyrster, statslige begivenheder eller historiske moralske eksempler. I det mindste noget af det bredere publikum opfangede i 1880'erne, at der var ved at blive skabt en ny historie – om deres liv.³⁸

Romantikernes forgæves kamp

Hvor den nye generation af kritiske historikere ofte skiltede med deres videnskabelighed, var det lige så karakteristisk, at kulturhistorikere ikke gjorde det. De fleste kulturhistorikere nøjedes med at praktisere deres faglighed, og talte sjældent om principperne for den. De ville sandsynligvis også have haft svært ved

³⁷ I 1880'erne og 90'erne kunne ingen som bekendt vide, at Nordslesvig efter en verdenskrig allerede i 1920 skulle blive genforenet med Danmark.

³⁸ Jf. Myrdal 1982: August Strindberg och den stora striden om kulturhistoria 1881-82, s. 52. Anm. af Troels-Lund og Strindberg i *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* 1881, s. 39ff. & 422ff.

Hugo Matthiessen og Georg Hansen

Hugo Matthiessen (1881-1957) spurgte ikke direkte som Grønbech om, hvad det ville sige at være menneske, selv om han nok var optaget af spørgsmålet. Som selvbevidst ung mand med lyriske interesser havde Valdemar Vedel rådet ham til at udnytte sine kunstneriske evner i historiens tjeneste, og fra 1910 og frem til sin død skrev han ikke mindre end 16 sirligt komponerede bøger om kulturhistoriske emner. På trods af forfatterskabets imponerende karakter, har ikke mange forsøgt at trænge ned i, hvad det var for en forskning, Matthiessen praktiserede. Dette kan have at gøre med, at forfatteren gennem sin dramatiske sprogpragt nærmest skjulte sig bag en form, som det var let at nyde, men svært at få indsigt i. Matthiessen talte aldrig om ideerne bag sin selvbevidste historieskrivning, og brød sig heller ikke om at andre gjorde det. Bag en vanebundet livsførelse skabte han sig et frirum, hvor han på en både lun og brysk måde plejede omgang med fortidens ikke altid lige nette personer som rakkerknægte, ludere og forbrydere. Bønder og herskaber blev også taget under fyndig behandlig, men ellers var Matthiessen særligt interesseret i det åbne land før 1800 og i gamle købstæders fysiske struktur og sociale liv.

Matthiessen var uddannet som historiker hos Erslev, Fridericia og Steenstrup. Han ser ud til at have haft et godt forhold til dem alle, hvilket også var nødvendigt, hvis et ungt menneske uden de større undervisningsmæssige talenter skulle slå sig igennem ved legater og opnå tilskud til sine bogudgivelser.⁶⁸ Efter nogle år fik Matthiessen dog ansættelse ved Nationalmuseet. Der er næppe tvivl om, at det var Steenstrup, han fagligt sympatiserede mest med, omend hans idol var Troels-Lund. Netop Matthiessens evne til at holde sig uden for den direkte fagdebat og til at opretholde relationer til professorer, som indbyrdes ikke var de bedste venner, betød sandsynligvis meget, for at han kunne udfolde sig som forsker. Denne overlevelsesholdning i et hårdt miljø blev senere fulgt af nogle af de bærende kræfter inden for den såkaldte landbohistorie, en særlig dansk udformning af rural kultur- og socialhistorie.

⁶⁸ Fx krævede forlaget Gyldendal et ret anseeligt tilskud for at udgive *Natten*, hvad H. Matthiessen fik af Carlsbergfondet. Jf. KB, NKS: 4604-4: Brev fra H. Matthiessen til Kr. Erslev 7/2 1912.

Allerede fra Matthiessens studentertid så det ud, som om han tilrettelagde sit liv i kulturhistoriens tjeneste med vægt på samfundets mere ekstreme skikkelser, som var blevet strejft i Troels-Lunds *Dagligt Liv*, men nu også lanceret med episk inspiration fra Jules Michelet. Matthiessen udviklede imidlertid sin helt egen stemningsprægede fremstillingsform, som sammen med sine bøgers forskellige, og dog alligevel beslægtede, emner gjorde forfatterskabet markant.

Matthiessens første udgivelser handler særligt om renæssancens marginale eksistenser som bødlen, om købstadens tyvepak og prostituerede samt om byens retslige modtræk og folkelige liv både ved dag og nat. *Bøddel og galgefugl* fra 1910, *Natten. Studier i gammelt byliv*, 1914 og *De kagstrøgne* fra 1919 er kendte eksempler, hvor forfatteren stiller sig på de udstødtes side og viser, hvordan de stod i opposition til det ordnede samfund og samtidig for en stor del kan opfattes som produkter af det samme samfunds sanktioner. I disse tidlige studier er det tydeligvis emnet – i skikkelse af selve historiens vrangside – der er tyngdepunktet, og de mange person-referencer bruges som eksempler, der gør de historiske former levende.

Derpå kommer en række bøger, som særligt tager købstædernes fysiske struktur og folks brug af det offentlige rum op til behandling, og hvor byerne næsten betragtes, som om de har en egen adfærd. *Middelalderlige byer* fra 1927 kan afspejle denne genre, der ikke i samme grad som resten af forfatterskabet er præget af personeksempler. Foruden at indgå som historisk baggrund for den begyndende planlægningsdebat i Danmark blev de brugt som idégrundlag for anlæggelse af museums-købstaden „Den gamle By“ i Århus.⁶⁹

Da Matthiessen var omkring de 50, skete en forskydning i emnevalg. Afhandlingerne i de næste 12 år var båret af en farvemættet naturglæde og interesse for relationen mellem mennesker og deres omgivelser, særligt i 1700-tallet. *Den sorte jyde* fra 1939, som i livfulde genrebilleder behandler hedens og hede-bondens historie, er et godt eksempel på denne form for studier.

⁶⁹ Elling 1959: Hugo Albert Matthiessen, s. 77; Rasmussen 1979b: *Dansk museumshistorie*, s. 123; Gudmund Hatt mente, at H. Matthiessen kunne have erhvervet doktorgraden på *Middelalderlige byer*, jf. Hatt 1939: Fortidens borgere..., s. 143.

Disse bøger blev for en stor del til på rejser rundt om i landet. Matthiessen vandrede rundt og sugede til sig af natur- og kulturindtryk og snakkede med folk, hvor han kom frem. Hvor han ikke orkede at gå, lejede han bil med chauffør eller en fiskerbåd. Det er tydeligt, at vi her står over for den nye slags museumsmand, der ikke kun er stuelærd, men også lidt af en praktisk feltforsker.

Endelig viser Matthiessens sidste bøger en større interesse for at portrættere enkeltpersoner som udtryk for et bestemt kulturmiljø, for eksempel i *En greve* fra 1954 eller jordspekulanter, jøder og nye herskaber i *Snapstinget. Jysk termin, marked og mennesker* fra 1946. I disse studier er det ikke historien, som anskueliggøres med person-eksempler, men derimod bestemte personer, historien så at sige eksemplificeres igennem.⁷⁰

Matthiessens emner ligger først og fremmest inden for Danmarks og Slesvigs grænser. Selvom han som barn af historismen tænker i udvikling, hvad særligt konstruktivt kom til udtryk i bystudierne, er han ikke i samme grad som Troels-Lund fascineret af alle fænomeners evolution. Netop her kan Matthiessen bedre holde måde, ligesom han har evnen til den både stramme og konstruktive disponering af sine afhandlinger. Det praktiske arbejde i marken adskiller også hans kulturhistorie fra forgængernes arbejdsform.

Matthiessen brugte direkte sine personlige oplevelser og receptive evner i sine bøger, der sammen med hans sproglæde gjorde hans fremstilling til noget særligt – også i forhold til Troels-Lund, som alle anerkendte som en elegant skribent. I den ellers forholdsvis „tørre“ bog, *Middelalderlige byer*, starter Matthiessen efter en lille manchete på fransk af Lucien Febvre for eksempel sådan:

„Det er efterår og aftenen falder på. Lydløst ruller skumringen ud over sletten, skovene bliver sorte, dalene drukner i tåge – og efterhånden som jeg ad landevejen på lang afstand nærmer mig byen, fanges jeg lidt efter lidt af den mærkeligste stemning. Vognhjulenes tryk over vejgruset skurer i stilheden med fordoblet styrke, den urolige raslen af faldende løv blander sig med lyden af fodtrin – og langt forude i horisonten hvælver en sløret lysbue sig over det mål, mod hvilket jeg vandrer.

I mørket og ensomheden ude på markerne føler jeg – mangefold stærkere end nogensinde før – købstaden isoleret som en lille verden for sig.“ Allerede på næste side er forfatteren dog i gang med at ræsonnere over den historiske baggrund for den ene bys vækst og den andens stilstand. Her hedder det, at „- byens puls slår langsomt og trægt som et urværk, der truer med at gå helt i stå, lille og forknytt kryber bebyggelsen sammen om et mægtigt kirkehus, der løfter sin jættekrop som et minde om svunden storhed...“⁷¹

Begge citater er karakteristiske. Det er i 1927 avanceret at begynde en historisk afhandling om gamle byers lokalisering, udviklingstopografi og færdsel med skildringen af en fornemmelse af forskellen mellem land og by, der givetvis bygger på egen oplevelse. Samtidens forskere anså hans sprog for at være kunstnerisk, men egentlig mindede det lidt om den bedre del af tidens i dag glemte hjemstavnsromaner med mange superlativer. Dette skal dog ikke underkende, at netop kombinationen af nutidig dramatisk naturskildring og et historisk emne kan virke appetitvækkende, og at det er tiltalende, at forfatteren er levende tilstede allerede på første blad. På den næste side er han til gengæld allerede væk igen, og erstattet af byen med en *træg puls*, som er *forknytt* og hvis huse *kryber sammen* bag kirken, som *løfter sin krop*... Købstaden er blevet personificeret. Den er selv en besjælet størrelse eller en organisme, lige såvel som dens huse og dens kirke optræder som mindre organiske enheder. Det interessante er, at ikke kun byen, som består af mennesker i en fysisk ramme og i stadig vekselvirkning med omlandet, behandles som et subjekt, men at for eksempel den jyske hede også kan ses under samme synsvinkel. I *Den sorte jyde* gøres heden til et nærmest naturmæssigt og historisk væsen, som „sætter sig tilrette“ i landskabet, og hvis udbredelse bonden tager kampen op med, samtidig med at han nærmest også er forelsket i sin kære hede.⁷²

Tilsyneladende sker der det, at Matthiessen på den ene side dramatiserer alt, der bevæger sig eller kan bevæge sig, hvis det samtidig kan ses i sit eget modsætningsforhold. Byen kan vokse eller stagnere, heden brede sig eller opdyrkes af menneskene. At „heden“ og „menneskene“ så ikke er fænomener af samme art, eller direkte er et parallelt eksempel til byens mere komplekse

⁷⁰ Jf. Linde-Laursen 1989: *Hugo Matthiessens kulturhistorie*, s. 67.

⁷¹ Matthiessen 1927: *Middelalderlige byer*, s. 9f.

⁷² Matthiessen 1939: *Den sorte jyde*, s. 78.

vækst eller stagnation, synes forfatteren ikke at have været særligt foruroliget over. På den anden side var Matthiessen præget af en ældre fagtradition, som mente, at tidstypiske træk materialiserer sig i „tingenes væsen“, som det er historikerens opgave at gribe. Med Matthiessen sproglige og dramaturgiske talent var det øjensynligt en kærkommen udfordring, der særligt satte sig igennem i en levendegørelse af „det livløse“, som visse steder kunne minde om H.C. Andersen.

Læst i mindre bidder kan Matthiessens metaforik og impressionisme virke inciterende, men gentaget for mange gange synes det som om, de virkelige indsigter i de historiske forhold af og til lades ude af betragtning på bekostning af formen. Nogle gange er forfatteren tilbøjelig til at hidse sine billeder til det yderste. Matthiessen gemmer sig bag sit sproglige skjold for tilsyneladende at undgå at gøre rede for, hvad han i al stilfærdighed mener. Det vil være forkert at fordrø, at Matthiessen absolut skal forklare fænomenerne i moderne forstand, men når historiske forklaringer alligevel så ofte løber ham i pennen, har de karakter af ret enkel deduktionisme og årsagstænkning. Sociale former kan også på nærmest genetisk vis hævdes at bære deres egen destruktion i sig. Det sidste gælder for eksempel mange udsagn om nogle købstæders nedgang i forhold til andre, om den gamle landsby før 1800, jyske godskomplekser og ædle herskaber som Jørgen Scheel til Gl. Estrup. Det deduktionistiske ses til eksempel i Matthiessens forklaringer af hedebondens „urskov af overtro“, som havde indfanget hele bondens forestillingsverden, og var næret af ensomheden på enkeltgårdene og det mørke land. Det var grunden til, at Tang Kristensen intet sted i landet fandt så levende et folkløst stof som i Hammerum herred! I *Den sorte jyde* forklares hedens vækst som et resultat af det særlige jyske sind i form af bondens nøjsomhed og modstand mod enhver forandring, samtidig med at Matthiessen lidt senere finder årsagen for disse mentale træk i netop naturens – det vil sige den jyske hedes – vældige magt over bondens sind.⁷³ Logikken er måske ikke helt gennemskuelig, men derfor kan hans refleksioner godt være befordrende for tanken.

Endelig kan der ses et interessant træk i Matthiessens forklæringsformer, idet han – særligt i sine sene bøger – foregiver at

afdække ikke kun personers kulturelle træk, men også baggrunden for deres individuelle handlinger. Dette afspejles tydeligst i hans berømte *En greve*, hvor Matthiessen folder sig ud gennem sin indlevelse i grev Jørgen Scheels kunstneriske glæde, uforvarsomme ødselhed – og den skæbnetunge nedgang til hans umyndiggørelse i 1815. Her opstemmer Matthiessen sproget til dets grænse for at læseren skal kunne føle som greven – eller snarere med ham. Går man bag forfatterens virkemidler, gøres der imidlertid ikke megen rede for, hvorfor greven gennem mange år lod det gå så strygende ned ad bakke, at han endte helt forarmet. Matthiessen taler blot om de – i hans øjne – sympatiske personers idealisme, storsind eller glæde ved at give, og om de mindre sympatiske griskhed, lurendrejeragtige optræden og grovkornethed. Modsætningen udspiller sig i denne bog særligt mellem Scheel og pengeudlånerfirmaet Gumprecht i Hamborg. Netop fordi forfatteren knytter sig så tæt til Scheel som en ægte *grandseigneur*, og derfor ikke samtidig kan se ham udefra, må han fremstille Gumprechterne som ekstremt usympatiske spekulanter. Begge dele gør det umuligt for Matthiessen samtidig at iagttage mere sammensatte egenskaber hos de to parter. Dikotomitænkningen gør karaktertegningen meget entydig, og Matthiessen er ikke interesseret i overvejelser om grevens psykologisk interessante selvdestruktion. Historien om, hvordan en begavet og livsbegeistret mand sætter hele sin formue og meget af det liv, han elsker, over styr, forbliver egentlig skjult til fordel for gentagne passager om, hvordan pengeudlånerne altid satte snarer for ham. „Gumprechterne lurede i Hamborg. Intet undgik Moses' vagtsomme øje, hans øre kunne næsten høre græsset gro, og som et spøgelse dukkede han regelmæssigt op, når det var greven særlig ubelejligt,“ som Matthiessen formulerer situationen.⁷⁴ Faktum var tilsyneladende, at den oprindeligt velstående godsbesidder for at få penge til også at nyde livet i Neapel og Paris selv involverede sig i låntagning, underslæb og spekulation, og at hans kreditorer ønskede deres renter og afdrag til tiden, hvad de sjældent fik.⁷⁵

Matthiessen var selv på adskillige områder et sammensat menneske, som rummede både megen varme og sårbarhed.

⁷⁴ Matthiessen 1954: *En greve*, s. 136.

⁷⁵ Se bl.a. Stig Juuls anmeldelse af bogen i *Historisk Tidsskrift* 1950–59, 11:5, s. 199ff.

⁷³ Samme s. 87f. og mere alment i hele kapitel 3, s. 76–107.

Christian Elling og Hans Stiesdal har hver på deres måde givet eksempler på hans stive og rationalistiske karakter og samtidig vist hans stemningsbevægede faglige engagement og romantiske attitude til den historiske del af hans hverdag.⁷⁶

Selvom Matthiessen også først sent blev anerkendt, slap han i forhold til Troels-Lund nemmere afsted med at overbevise kritikerne om historiske sammenhænge, som visse steder ikke havde meget andet indhold end selve den sproglige scenografi – hvilket imidlertid også er noget. Ser man hans noter efter, tegner der sig et billede af en forsker, der ligesom Troels-Lund botaniserede mange steder og brugte sine oplysninger på netop den måde, som Troels-Lund blev kritiseret for. Nemlig ved hyppigt at slutte ud fra enkelttilfælde, selv hvor en mere systematisk kilde-søgning var mulig, og at blande lokalhistoriske sekundær-henvisninger og egne arkivdata sammen, når han fandt det for godt.⁷⁷ Dette vidste universitetshistorikerne uden tvivl. Matthiessen fik imidlertid lov til at være i fred, sandsynligvis på grund af beundringen for hans personlige genre, og fordi han i ansøgninger og festskriftbidrag markerede en anerkendelse af det generelle faglige hierarki.⁷⁸

Matthiessens forfatterskab kan sagtens tåle, at der bliver taget stilling til måden, som han sammensatte virkeligheden på. Det skal også understreges, at Matthiessens litterære åre fik ham til at opdyrke en historiefremstilling, som i sprogets møde med de historiske fænomener ikke kun var god didaktik, men også, i hvert fald sine steder, var med til at erkende fortiden mere intenst, end det normale fagsprog gjorde det muligt. Det vil være

⁷⁶ Elling 1959: Hugo Albert Matthiessen; Stiesdal 1979: At rejse med Hugo Matthiessen. Hvor Matthiessen skriver om folks egenskaber – fx om traditionalisme, ødselhed, askese, stolthed og ekskapisme – falder det i øjnene, at han indirekte (og mere eller mindre ubevidst) skriver om sine egne personlige træk og længsler.

⁷⁷ Inden for den landbohistorie, som blev skrevet parallelt med den sidste del af Matthiessens forfatterskab, ses fx en helt anden systematisk kilde-behandling, hvor dette er muligt. Georg Hansens kulturhistorie er heller ikke på samme måde udtryk for såkaldt mosaikarbejde.

⁷⁸ Accepten af Matthiessen havde imidlertid en klar grænse. Med undtagelse af Chr. Elling kunne ingen i Det filosofiske fakultet ved KU gå med til at indstille ham til en æresdoktorgrad. Matthiessen blev dog i en meget moden alder medlem af Videnskabernes selskab. Jf. Elling 1971: *Aftenspil*, s. 327.

lettere komisk at hævde, at Matthiessen havde postmoderne tilbøjeligheder – han var nærmere præmoderne – men det positive ved hans interesse i at lokke ny indsigt frem gennem (frem)-skrivningen af fortiden, har paralleller i den eksperimentelle *evocation* (“fremmaning”), som særligt amerikanske kulturanthropologer lancerede i 1980’erne.⁷⁹ Som næsten ingen andre udviklede han evnen til at fremmane mennesker gennem ellers tørre kilder, omend profilerne nogle gange blev noget idealiserede. Ofte undlod han heller ikke i teksten at udtrykke sine egne holdninger til det skete. Foruden sin udprægede sans for oversete emner og kulturelle aspekter var Matthiessen i sin „intensive skrivning“ en forsker, der pegede på noget nyt, som desværre ikke fik direkte konsekvenser.

Hvis Matthiessen af og til ikke kunne lade være med at overspille, gjorde Georg Hansen det modsatte, i hvert fald efter sin første ungdom. Georg Hansen (1916–1992) startede som ganske grøn med nærmest at udforme et principprogram for sine studier og senere for sine bøger. Hans overvejelser vidner om en tidlig modenhed, refleksionsevne og tendens til at række ud efter udfordringer, som trods alt lå i overkanten af hans daværende evner og viden. Hansen studerede historie i København, men fandt det meningsløst at tage sidste del af sin eksamen, sandsynligvis på grund af de snævre og konfliktfyldte forhold i fagmiljøet i 1930’erne. I stedet blev han højskolelærer og senere gymnasielektor parallelt med, at han brugte næsten al sin fritid på arkivers læsesale.

Livet igennem havde Hansen interesse for litteratur, musik og malerkunst samtidig med at han i forbindelse med nyopdukkede spørgsmål i sine historiske undersøgelser kastede sig over studier af psykologi, ernæringsfysiologi og statistisk behandling af kulturelle data. På grund af sit ophold på skoler i landdistrikterne var han henvist til at arbejde ret alene med de emner, han interesserede sig for. Der er næppe tvivl om, at Hansens initiativer kunne have foldet sig mere ud, hvis han som ung havde mødt mere opmuntring og senere haft bedre forskningsvilkår end dem, han fristede som realskole- og gymnasieleærer i Høng.

Georg Hansens kulturhistorie afspejlede hans interesse i

⁷⁹ Jf. Tyler 1986: *Post-Modern Ethnography*.

mennesketyper, psykologi og særligt i, hvad han benævnte kulturmønstre. Foruden en del artikler og mindre skrifter består hans forfatterskab af tre stofmættede bøger, som desværre alle led den skæbne at blive trykt i forkortet form, enten fordi det under krigen var svært at opdrive papir for en ukendt forfatter, som ikke ønskede at bruge sin historie i nationalt øjemed, eller fordi der manglede fondsstøtte og forlagene derfor ikke turde binde an med store manuskripter. På grund af hans samtids pragmatisk-empiriske historieideal nævnte ikke ret mange kommentatorer, at Hansen faktisk var optaget af både erkendelsesteoretiske og metodiske spørgsmål, omend forfatterens formuleringer kunne være præget af hans lidt ensomme tumlen med problemerne. På baggrund af læsning af Burckhardt, Henry Buckle og studier i moderne typologi kombinerede Hansen periodetankegangen med typeskildringen og lancerede sin opfattelse af, at en kulturperiode – nemlig 1700-tallet – burde kunne karakteriseres gennem sine mennesketyper.⁸⁰

I et efterskrift til sin første bog *Degnen*, skitserede Hansen sin plan for et værk i 8 bind delt i henholdsvis landbo- og bysamfundet. De hovedtyper, der skulle behandles, og hvor „datidens ansigter“ skulle kunne komme til udtryk, var i fri rækkefølge: Barnet, betleren, kræmmeren, tjenestekarlen, tjenestepigen, landhåndværkeren, fiskeren, ridefogeden, og skoleholderen. Dernæst kom i hver sit bind skildringen af bonden, degnen, præsten og herremanden, og til sidst to bind om henholdsvis århundredets sædelighed og sundhedsforhold. Den 28-årige historiker forklarede derefter sine læsere – og sine gamle universitetslærere – at han var interesseret i helhedsskildringer af det, vi vil kalde menneskers dagligliv og kultur, vel at mærke på deres egne normative præmisser og ikke ud fra forskernes begreber, som i hans øjne altid var farvede af de politiske og sociale tanker, der dominerede i den tid, de var blevet til i. Dette angreb på akademisk etnocentrisme henviste direkte til Erik Arups radikale historieskrivning, og da Hansen samtidig erklærede, at hans historie var skrevet ud fra et ikke-materialistisk standpunkt, var adressen til den Arupske kreds tydelig.⁸¹ Hansen har senere

forklaret, at han anså professor Arup for at udøve et sådant tryk på meningsdannelsen i den personkreds, der sluttede – eller måtte slutte – op omkring ham, at det i årevis ikke var muligt at fremføre selvstændige opfattelser af, hvordan historie skulle skrives.⁸²

Georg Hansen mente, at det var den historiske forskers opgave at forstå, hvordan fortiden på mange områder begreb verden i andre kategorier end nutidens mennesker, som han mente ofte tænkte i teknik, udvikling og klassemodsætninger, ligesom Spengler og Marx gjorde det. Projiceringen af sådanne begreber tilbage i tid var i hans øjne et af hovedproblemerne i forskningen. For Hansen gjorde samtidens forskere sig hyppigt skyld i fejltagelser ved at anvende politiske eller økonomiske perspektiver på fortidige hændelser, som måske mere skulle tænkes ud fra folketraditionen eller religionen. Når han selv indirekte anvendte psykologi og statistik i sin forskning, opfattede han tilsyneladende dette som blotte arbejdsredskaber i fortolkningen af fortiden. Her gjaldt det at fange de varierende kulturmønstre i det, han kaldte tidens tendens. Det vil sige „den indstilling, handle- og væremåde, der karakteriserer det behandlede tidsrums mennesker i forhold til menneskene i en tidligere eller senere tid, og som det er den egentlige kulturhistories opgave at finde.“⁸³

I bøgerne *Degnen*. Studie i det 18. århundredes kulturhistorie og i *Præsten på landet i Danmark i det 18. århundrede* fra 1947 viser Hansen både tidens tendens og to af sine hovedtyper. Bøgerne ligner på mange punkter hinanden, men *Præsten* er den mest afrundede og dybeste af de to afhandlinger. Begge afhandlinger bygger på et umådeligt stort og ofte planmæssigt gennemgået materiale fra landsarkiverne i Viborg, Odense og København, hvor den ugifte forfatter i sin ungdom bosatte sig i sommerhalvåret for at dyrke forskningen, når han ikke var bundet af højskoleundervisning. Kildematerialet er primært indberetninger til de forskellige gejstlige instanser, breve, skolesager, retsprotokol-

⁸⁰ Nationalmuseets etnologiske undersøgelser: Georg Hansen. *Nogle bemærkninger om mit liv*, 1984 (MS).

1944: *Degnen*, s. 227f.

⁸² Dette gjaldt også en senere anerkendt landbohistoriker som F. Skrubbeltrang, der ifølge Hansen – for dog at være med og måske høste de små fordele, som det indebar – sad i en krog uden at sige ret meget. Meddelt i personlig samtale med G. Hansen 1988.

⁸³ Se Hansens anmeldelse af H. Matthiessen i *Historisk Tidsskrift* 11:2, 1947-49 s.192.

ler og boregistreringer ved dødsfald. Forfatteren viser, hvilket kulturmiljø henholdsvis præsten og degnen kom fra, hvordan de erhvervede deres kundskaber, hvad der var typisk ved deres bohave, hvad den daglige gerning bestod i, hvordan de agerede i deres miljø samt deres karakteristiske mentale træk.

Bøgerne hviler på en meget bevidst arbejdsmåde, hvor kulturhistorien helst ikke skal være et mosaikarbejde, men i stedet skrives på baggrund af systematiske undersøgelser af ofte kvantitativ karakter, men hvor fremstillingen er episk og isprængt personbegivenheder fra dagliglivet „uden at opløse dem i enkeltheder“, som de mere ortodokse kildekritikere i Hansens øjne var så glade for.⁸⁴ I hans måske bedste bog *Præsten* udviklede Hansen en kultursociologisk, historisk analyseform, som ikke tidligere var set i Danmark. Særligt hans karakteristik af landsbypræsternes kulturelle profil, hvor Hansen analyserer deres bogsamlinger, præsternes familieforhold, arten af deres involvering i retssager og karakteren af præsternes indbo i forhold til landsdelenes egne og bønder er interessant. Vi skal nærmest frem til Michel Vovelles forskning for at finde noget tilsvarende. Trods forskellige diskutale punkter får forfatteren vist kulturelle – og ikke blot økonomiske – forskelle til andre samfundsgrupper. Han beskriver også ændringer i tidens tendens, blandt andet hvordan præsterne gennem 1700-tallet i stadig mindre grad optræder berusede og fører færre retssager med deres naboer. Sådanne træk er med til at markere en større adskillelse mellem dem og landsbyboerne.

Hansen forsøger at pejle sig ind på de holdningsforskelle mellem præster, egne og bønder, som hang sammen med deres forskellige udblik på livet. Han hæfter sig ved forskelle i opdragelsen af børn, ved tegn i boligen som at præster stort set ikke havde halmmøbler, at præster og egne derimod stræbte efter at erhverve rys- og gyldenlæderstole, og at præster ofte ejede theborde og kobberstik på væggene. Forfatteren kommer også ind på den forskellige opfattelse af det kirkelige liv og dets betydninger samtidig med, at anerkendelsen af en vis overtro og præstens kraft til at mane godt kunne være forbavsende ens hos gejstlighed og almue. Det kunne den daglige tarvelige kost forøvrigt også. Selv når man tog indtægtsforskellene i betragtning, finder Hansen, at den materielle konsumtion mellem de tre par-

ter udtrykker kulturelle forskelle i deres prioritering: Hvis det var muligt, sparede bønderne deres penge op eller satte dem i bedriften, egne forbrugte derimod i større grad indkomsten for at få et indbo på niveau med præsten, og selv anvendte præsterne deres indtægter på indbo og tøj samt foretog langtidsinvesteringer i børnenes kostbare studier i hovedstaden.⁸⁵

I pressen blev Hansens bøger godt modtaget, og anmelderne var positive over for hans nye tilgange til stoffet og den store kulturhistoriske dokumentation omkring dagliglivets ofte flygtige momenter. Flere gange blev han som fagmand nævnt ved siden af Troels-Lund og Matthiessen, hvis skrivestil han her og der forsøgte at efterligne, dog som regel uden overbevisende succes. I fagtidsskrifterne roste anmeldere visse elementer i bøgerne og forfatterens arkivalske flid, men ellers var grundtonen reserveret. Fejltolkninger blev fremhævet, nogle steder blev Hansen kritiseret for letkøbthed, hans manglende kirkehistoriske kundskaber påpeget og hans stil fandtes ikke altid at være tilstrækkelig sober. Forfatterens ambition om at arbejde med synteser var ikke relevant på det niveau bøgerne befandt sig på, der manglede redegørelser for materialets kildeværdi, og der blev sat spørgsmålstejn ved forfatterens tro på værdien i talbehandling af hans kulturelle emner. Hansen blev alt i alt anbefalet at skærpe den „metodiske sikkerhed ... og udøve stærkere selvtugt“.⁸⁶ Mønstret fra anmeldelserne af Troels-Lund gik igen. Vægten blev lagt på enkeltpunkter, samtidig med at kritikken var blind overfor, at den unge forfatter i interessen for kulturforskelle og deres succesrige eftersporing faktisk havde anvist nye veje for forskningen gennem sin kvantitative bearbejdning af ellers sjældent anvendt materiale som boskifter.

⁸⁵ Hansen 1947: *Præsten på landet...*, s. 209ff, 254.

⁸⁶ Anmeldelser af Bjørn Kornerup i *Historisk Tidsskrift* 11:1, 1944–46 s. 558; 11:2, 1947–49 s. 344, og af Fridlev Skrubbeltrang i *Fortid og Nutid* 16, 1945–46 s. 323; 17, 1947–48 s. 212. Eftertiden har særligt undret sig over F. Skrubbeltrangs meget lidt venlige holdning til Hansen, hvilket er blevet tolket som Skrubbeltrangs markering af tilhørsforhold til den kritiske skole overfor en yngre forsker, som kunne være en potentiel konkurrent til de knappe forskningsmidler. Tidens kamp for brødet kunne være ubønhørlig. Gunnar Olsen, som personligt og fagligt stod Skrubbeltrang nær, og som selv var fastansat i arkivvæsnet, anmeldte Hansen pænt (*F & N* 20, 1957–59 s. 212).

Hansen skrev ikke så elegant som Matthiessen, men arbejdede mere med, hvad kultur og samfund overhovedet var for størrelser, og han byggede på et ganske anderledes materialegrundlag. Hans største uheld var nok, at han var stået frem og direkte havde udfordret meningsdannerne på universitetet. Han havde sagt noget af det, som ikke måtte siges. Fagfolk i de andre nordiske lande var langt mere positive over for hans arbejder end kollegerne i København.

Af flere grunde besluttede Hansen at ændre den oprindelige plan for sit kæmpeværk, og gik i slutningen af 1940'erne i gang med sin måske mest skelsættende bog, *Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede*. Den udkom i 1957 i uheldigt beskåret form, efter at det oprindeligt to-tre gange større manuskript skulle have været forelagt professorer ved Københavns Universitet som muligt disputatsarbejde – og var blevet afvist. Ikke kun i det internationale fagmiljø var det avanceret at give sig i kast med et emne som dette, det var også modigt i en tid, hvor man overhovedet ikke talte højt om seksuelle temaer. Set på baggrund af disse omstændigheder slap Hansen godt fra projektet, omend meget taler for, at hans oprindelige afhandling var mere interessant end den publicerede.

Med forfatterens egne ord ville han undersøge kønsmoraleen blandt almuens i 1700-tallet, det vil sige „den ydre form en tidsalders mennesker gav deres erotiske liv, stillet overfor den måde, denne optræden vurderedes på, dels af autoriteterne, dels af forskellige dele af befolkningen.“⁸⁷ Hansen kom omkring mange aspekter såsom samleje før vielsen, trolovens betydning, uægte børn, ægteskabsalder, omgang med dyr, straffe omkring seksualforbrydelser og i det hele taget forskelle i normer omkring det seksuelle. Forfatteren foretog flere af de emner, der mellem 1960 og 1980 blev taget op i den mere kulturspecifikke del af den historiske demografi og familieforskning. Meget taler for, at hans bog ville have vakt opsigt, hvis den var udkommet i Frankrig eller England.

Hansens forskning blev det sidste originale bidrag til den store kulturhistoriske epoke 1880 – 1950/60, og med Hansen nåede kulturhistorien at få forbindelse med de moderne samfundsvidenskaber, der efter krigen var begyndt at trænge ind i

humaniora. Hans forfatterskab blev hæmmet af vanskelige forskningsbetingelser og af forfatterens selverkendte tendens til for spekulativ grublen over store kulturelle spørgsmål. På den ene side var Hansens teoretiske interesse nødvendig for hans videnskabelige engagement, på den anden side kunne han også – som Fridlev Skrubbeltrang blandt andet påpegede – nogle gange få argumenterne til at snuble lidt over deres egne ben. For eksempel brugte Hansen sin konstatering af, at 1700-tallets mennesker i tanke og handling næppe i moderne forstand følte sig økonomisk eller materielt dikteret som argument mod, at nogle af hans kolleger et par hundrede år senere betjente sig af en materialistiske historie-analyse af perioden.⁸⁸ Her blev en tidligere historisk tænkemåde, som tydeligvis skulle forstås anderledes end nutidens, brugt til at affærdige et aktuelt materialistisk videnskabeligt perspektiv, hvilket ikke er helt meningsfuldt. Hansen manglede tydeligvis et fagmiljø, hvor hans ideer kunne slibes til og videreudvikles. Han fortsatte med at skrive, men tog efter 1960 sjældent selv initiativ til at publicere resultaterne. Blandt andet udarbejdede Hansen en afhandling om fetischismen med hensyn til sko i europæisk overklasse 1920-60, som han sammen med sine omfattende arkivnotater og øvrige manuskripter fodrede kakkelovnen med i årene før sin død.

Kulturbegreb

“Norden hilser ham! Han skal have de unge gladiatorers bedste krigsskrig, når de væbnede til tænderne passerer løvhytten, hvor den gamle nyder sit otium, veltjent og rank, efter i et langt liv at have ført den overlegne og blanke klingel!”

Ordene udgjorde slutningen af forfatteren Johannes V. Jensens kronik til Troels-Lund på hans 70-årsdag i 1910. Jensen er højt oppe, og man genlæser linierne for af fralukke dem en form for genkendelighed. Jensens begejstring er typisk for de partsindlæg, der af og til blev de forskellige kulturhistorikere til del. I dette

⁸⁷ Hansen 1957: *Sædelighedsforhold...*, s. 8.

⁸⁸ Hansen 1944: *Degnen*, s. 228; 1947: *Præsten*, s. 193f. & Skrubbeltrangs anmeldelse af *Præsten* i *Fortid og Nutid* 17, s. 214. Det, som Skrubbeltrang tilsyneladende sigter til – uden at formulere det principielt – er, at Georg Hansens argumenter baserer sig på konfronteringer af to i sig selv rigtige fænomener, som imidlertid ikke tilhører samme (logiske) kategori.

tilfælde er det Troels-Lund, der hyldes, fordi han tilsyneladende passede ind i Jensens projekt. I flere af forfatterens avisartikler fremhæves Troels-Lund som udviklingens mand, som en forsker beåndet af både progressiv naturvidenskab og af kunst. En mand, som hævet over det, Jensen kaldte for „kildekritikkens papirpilleri“ såvel som de nationale historikere, via tingene frigjorde arterne og som en anden Darwin overgav dem til variationen, som han skrev.⁸⁹ Desuden havde Troels-Lund ifølge Jensen tilført historien både den nye evolutionære metode, fantasi og folkelig varme. Kritikerne har sandsynligvis haft svært ved at få alle udsagnene til at passe på Troels-Lund. Den kongelige ordenshistoriograf i Kvæsthusgade ville næppe bryde sig om at få det pæne tøj griset til i løvhytten, og med undtagelsen af svaret til Schäfer og den offentlige debat om forsvarssagen krydsede Troels-Lund ikke klinger med nogen. Steenstrup var for eksempel ærgerlig på Troels-Lund, fordi han mente, at Troels-Lund altid havde taget fordelene i det faglige liv og ikke involveret sig i fællesarbejdet, for eksempel med nationalhistorien, eller i kildeudgivelser.

Den rette vidensautoritet og tolkningen af fortiden var centrale elementer i tidens kulturdebat, og der var ofte forskel på, hvad kulturhistorikerne skrev og mente, og den brug, der nogle gange blev gjort af dem i offentligheden. Der er ingen entydighed i den danske kulturhistorie eller blandt dens beundrere, som interessant nok både fandtes i konservative, radikale og socialdemokratiske kredse. Alligevel er det værd at forsøge at identificere nogle forskelle til 1800-tallets kulturhistorie både i Danmark og Tyskland.

Det er nok muligt at hævde, at 1900-tallets kulturforskning fik knæsat en form for blød kulturel relativistisk eller kulturpluralistisk opfattelse af samfundenes forskellige kulturformer. Det vil sige, at man anerkendte flere, og samtidigt forekommende, kulturer, og at den ene ikke på forhånd kunne siges at være bedre end den anden. Det var imidlertid en opfattelse, der mest hørte fagmiljøerne til – specielt i små lande – og som det faktisk var vanskeligt at vinde bredere gehør for, både på venstre- og højrefløj.

Selvom nogle forfattere viste interesse for lovmæssigheder i kulturen, må man sige, at 1900-tallets kulturhistorie – ligemeget hvad både Jensen eller klassekamp-forskerne mente – aldrig rigtigt gik ind for denne idé. Hvis lovsøgende teorier af mo-

derne tilsnit skal efterspores i seriøs forskning bliver det ikke i den „bløde“ kulturhistorie,⁹⁰ vi finder dem, men derimod i diffusionistisk etnologi mellem 1930 og 1960, i flige af amerikansk sociologi fra 1950'erne, i visse dele af, hvad Nadel og Stoianovich har kaldt for historie med eksemplarisk funktion⁹¹ samt inden for områder af den marxistiske forskning. Derimod fandtes forestillingerne om lovmæssigheder i kulturudviklingen inden for populærvidenskaben igennem hele 1900-tallet.

Netop fordi kulturhistorikerne både gennem 18- og 1900-tallet søgte at fastholde kulturen som en form for helhed, blev de sandsynligvis aldrig optaget af 1900-tallets lovsøgende interesse, hvad nogle af deres modstandere meget karakteristisk betragtede som et tegn på kulturhistoriens uvidenskabelighed. Til gengæld var helhedstænkningen og det rumlige, variationsmæssige perspektiv nok forudsætningerne for flere af de danske kulturhistorikeres interesse for skildringer af kulturmiljøer, enten litterært som hos Troels-Lund og Matthiessen, eller udstillingsmæssigt som det ses i parkmuseerne.

Synet på kulturer som helheder med en indre mening var imidlertid lidt i splid med sig selv. På den ene side blev kultur opfattet som en amorf sum af enkeltdele af både åndelig og materiel karakter, som vi for eksempel ser det hos Troels-Lund. Sådanne beskrivelser kunne på afstand tage sig lidt ud som de etnografiske lokalitetsbeskrivelser fra mellemkrigsårene. På den anden side blev kulturen også opfattet som det ubevidste eller umiddelbare i dagliglivet hos forskellige befolkningskategorier i forhold til for eksempel det bevidste politiske eller intellektuelle liv, som statshistorien og delvis litteraturhistorien fokuserede på.⁹²

⁹⁰ Fremskridtsperspektivet eller den lidt naive tingsevolutionisme, som vi så tydeligt ser hos Troels-Lund, regner jeg ikke for at ligge inden for den kulturteori-positivisme, som her omtales.

⁹¹ Stoianovich 1976: *French Historical Method*, s. 26. Udtrykket dækker nærmest over den opfattelse, at eftertiden *praktisk* kan lære af historien. I Danmark ses en del af denne tankegang i politikerens P. Munchs oprettelse af Institut for historie og samfundsøkonomi i 1927.

⁹² Her finder man tydelige træk af det moderne antropologiske kulturbegreb. Denne antielitære, ikke-empiriske og relativistiske opfattelse af kultur står også i gæld til den første generation af sociologer (som Weber, Simmel, Veblen og Durkheim), som frigjorde kulturbegrebet fra den maffeste udviklingslære.

Reaktion mod faglige abstraktioner og interessen for antropologiske begreber

Historisk antropologi – flere retninger

Den historiske antropologi, som voksede frem fra slutningen af 1970'erne, blev ofte identificeret med undersøgelser af marginale eksistenser, familieliv, køn, kriminalitet og andre sjældent studerede temaer. Den ældre kulturhistorie havde også beskæftiget sig med den slags emner, men der var ingen direkte kontinuitet herfra og til 70'ernes studier. Historisk antropologi må mere ses som nogle yngre forskeres reaktion på den måde, som både historie- og antropologifaget havde udviklet sig i de seneste par generationer.

Særlig efter 2. Verdenskrig havde ledende kræfter søgt at udvikle historiefaget gennem en større brug af socialvidenskabelig teori og metode. Reaktionen mod den neo-Rankeanske skoles smalle, politiske begivenhedshistorie var enkelte steder sat ind i slutningen af 1800-tallet. Internationalt kulminerede den imidlertid først omkring midten af 1970'erne i en begejstring for en „social science history“ med inspiration fra økonomi, demografi, politologi og socialteori. Profilerne var forskellige i USA, Tyskland og Frankrig, men principielt var de progressive kredse fælles om interessen for det begrebsværktøj, som de positivistisk påvirkede samfundsvidenskaber eller marxismen havde udviklet sammen med en vis overbærenhed over for traditionelle humanistiske dyder. Omkostningerne var imidlertid, at mennesket forsvandt ud af historien til fordel for strukturer og tabelopstillinger af den levende dagligdag. Den historiske antropologi blev i denne sammenhæng en kamp for at vinde livet tilbage til socialhistorien, som i sin mere kvantificerende form blev beskyldt for at anskue det sociale liv fra 12. etage. Projektet gik ud på at antropologisere historien. Ikke så meget for at genindføre de små begivenheder til fordel for socialhistoriens analyse af de store samfundsgrupperinger, men for at beskrive tætte sociale miljøer som helheder af menne-

Denne dobbelthed har både hæmmet en egentlig kritisk debat kulturhistorikerne imellem og forvirret omgivelserne. Iagttagere har opfattet meget af kulturhistorien som noget „tung“ og lidet intellektuel på grund af dens interesse for det materielle og de daglige gøremål, men egentlig betragtede de fleste af de store kulturhistorikere virkeligheden i et romantisk perspektiv. Det vil sige, at virkelighedens sande væsen egentligt befandt sig uden for sanseverdenen. Det materielle var kulturelle *udtryk* – og vigtige udtryk for at kunne rekonstruere et helhedsbillede – men i bund og grund var det ikke udtrykkene, den videnskabelige del af sagen drejede sig om. Denne opfattelse ses klarest hos Brønbech og Vedel, men findes også i Matthiessens og Hansens værker. I stedet for betegnelsen udtryk, bør man med Humboldt måske tale om kulturel eller historisk form (*Form/Gestalt*).⁹³

Ellers må man sige, at kulturhistorikerne foregreb mange af de interesser, som har kendetegnet den seneste generations kulturelt interesserede historie og historiske antropologi. Det gælder både temaer som samfundets udstødte, død og moderne ærlighed, analyseperspektiver som mentalitet og „kulturel statistik“ og endelig begribelses- og fremstillingsformer som intensiv eller eksperimental skrivning og udstilling af kultur. Samtidig må det også siges, at dansk kulturhistorie ikke evnede at reproducere sig selv og dermed heller ikke at udvikle sine gode perspektiver. De nye ideer fødtes som små stjerner og døde med deres respektive forfattere.

Humboldt 1969 (1821): Ueber die Aufgabe des Geschichtschreibers.